

*Upplysning och undervisning –
begränsar det alkohol- och
narkotikaproblemen?*

Thorkil Thorsen

Tommy Andersson

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Stockholm, 2000

Förord

I slutet av 1980-talet gjorde Thorkil Thorsen en sammanställning på danska av litteraturen om effekter av informationsinsatser inom alkohol- och narkotikaområdet. Boken var ett värdefullt hjälpmedel för många som arbetar med droginformation.

När CAN för några år sedan såg behov av en aktuell kunskapsöversikt om effekterna av upplysnings- och undervisningsinsatser var det naturligt att be Thorsen aktualisera sin gamla redovisning. Så skedde också och vi fick ett manuskript på danska. Tyvärr uppstod det flera problem i anslutning till översättningen, vilket bidrog till att publiceringen drog ut på tiden.

Det fanns därför behov av en uppdatering samt en redigering av den svenska versionen. Tommy Andersson fick i uppdrag att slutföra arbetet med uppdatering och redigering. Arbetet påbörjades när han arbetade på Centrum för Alkohol- och Drogprevention (CADP). När arbetet avslutades hade Andersson flyttat till Brottsförebyggande rådet (BRÅ). Såväl CADP som BRÅ har således bidragit till att denna rapport kommit till stånd.

Från CANS sida är vi glada att sammanställningen nu blivit klar. Det är vår förhoppning att den kan bli användbar såväl i utbildningssammanhang som för alla som arbetar med drogförebyggande insatser. Slutsatserna om att effekterna av olika informationsinsatser på intet sätt är självklara torde leda till viss eftertanke hos många av oss som arbetar med droginformation. Förhoppningsvis kan denna eftertanke stimulera till att vi framgent blir mer effektiva i vårt arbete.

Rapporten har inte diskuterats av CANS styrelse, varför författarna ensamma ansvarar för urval, tolkningar och slutsatser.

Stockholm i augusti 2000

Björn Hibell
Direktör

Innehåll

Inledning.....	7
Begrepp och förutsättningar	8
Förebyggande arbete	8
Upplysning och undervisning.....	11
Upplysningens mål.....	14
Upplysningens metoder.....	18
Kampanjer	18
Undervisning.....	30
Målgrupp	48
Avsändare.....	54
Utvärdering.....	60
Diskussion	66
Referenser.....	70

Inledning

Att alkohol och narkotika orsakar omfattande och allvarliga problem för såväl enskilda individer som för samhället i stort är väl känt. Att förebygga dessa problem är därmed en mycket angelägen, men samtidigt mycket svår, uppgift. Upplysning och undervisning är två vanligt förekommande metoder i det förebyggande arbetet.

Följande framställning har som mål att granska befintlig kunskap om upplysning och undervisning som redskap i det alkohol- och narkotikaförebyggande arbetet. En lång rad artiklar, undersökningar och utvärderingar som belyser olika problemställningar ligger till grund för rapporten. Den litteratur som granskats har inte valts ut genom i förhand specificerade vetenskapliga kriterier men speglar enligt författarnas bedömning i allt väsentligt det aktuella kunskapsläget. Några viktiga aspekter som kommer att tas upp är förutsättningar och målsättningar för det förebyggande arbetet, avsändarens betydelse, val av målgrupp, utformning av budskap och former vad gäller upplysning och undervisning, samt utvärdering av genomförda insatser.

Det kommer inte att ges några entydiga svar på frågor om undervisning är bättre än kampanjer, om skrämselfpropaganda är bättre än objektiv faktainformation, om upplysning kan fungera som reklam, vad som fungerar respektive inte fungerar, etc. Svårigheten att ge entydiga svar kan väsentligen hänföras till tre orsaker: För det första är upplysning många olika typer av aktiviteter. Det som är bra och fungerar i ett sammanhang, med en målgrupp och för ett syfte behöver inte vara effektivt i ett annat kontext. För det andra är det mycket svårt att utvärdera såväl de kortsiktiga som, i synnerhet, de långsiktiga effekterna av informationsinsatser, inte minst att särskilja effekterna av själva insatsen från den påverkan som kan hänföras till andra faktorer. För det tredje präglas en mycket stor del av den befintliga utvärderingsfloran inom detta område av betydande metodologiska brister.

Det här är således ingen instruktionsbok i rätt och riktig upplysningsstrategi och -taktik. Litteraturgenomgången syftar främst till att ge inblick i vilka problem och möjligheter som finns inom upplysningsarbetet, vilka erfarenheter man har och vilka förväntningar man rimligtvis kan ställa på upplysning och undervisning som redskap i det alkohol- och narkotikaförebyggande arbetet.

Begrepp och förutsättningar

Förebyggande arbete

Uttryck som ”alkohol- och narkotikaförebyggande arbete” och ”förebyggandet av alkohol- och narkotikamissbruk” är breda, oprecisa och inte alldeles enkla att få grepp om. En vanlig begreppsapparat när det gäller förebyggande insatser är hämtad från det medicinska området där man delar in det förebyggande arbetet i primär-, sekundär- och tertiär prevention. Primär prevention syftar till att förhindra uppkomsten av en sjukdom, sekundär prevention till att på ett tidigt stadium upptäcka och söka stoppa en begynnande sjukdomsutveckling. Tertiär prevention syftar till att behandla en sjukdom och därmed förhindra en negativ sjukdomsutveckling/återfall.

När det gäller alkohol- och narkotikaprevention är det vanligt att tillämpa denna modell. Med reservation för att de exakta definitionerna kan skifta något (SOU 1994:24; Funkhouser, 1992) innebär denna indelning i stort sett följande:

- **Primär prevention:** Att motverka att skadlig alkohol/narkotikakonsumtion uppstår och utvecklas.
- **Sekundär prevention:** Att inom högriskgrupper upptäcka och begränsa eller eliminera enskilda individers eller grupper skadliga bruk av alkohol och narkotika.
- **Tertiär prevention:** Att bland alkohol- och narkotikamissbrukare bedriva behandling för att rehabilitera, motverka återfall och begränsa risken för en negativ sjukdomsutveckling.

Ett annat vanligt sätt att beskriva det förebyggande arbetet tar på ett något annorlunda sätt utgångspunkten i den aktuella målgruppen och skiljer mellan **befolkningsstrategi** och **riskgruppsstrategi**. Förebyggande arbete i enlighet med befolkningsstrategin kan syfta till en generell begränsning av befolkningens alkoholvanor och tillämpa exempelvis prisinstrumentet eller brett upplagda annonskampanjer för att nå målet. Förebyggande arbete i enlighet med riskgruppsstrategin tar i stället sikte på någon speciellt utsatt grupp, exempelvis barn till alkoholister, ungdomar, gravida mödrar eller dömda rattfyllerister som man försöker påverka till återhållsamhet med hjälp av information, undervisning eller andra särskilt målgruppsanpassade insatser.

En ytterligare dimension i det förebyggande arbetet sätter tillgång/efterfrågan i fokus och skiljer mellan insatser som syftar till att **begränsa tillgången** till alkohol och narkotika samt insatser som syftar till att **begränsa efterfrågan**. Exempel på det förstnämnda kan vara prisbildning, lagstiftning eller frivilliga åtaganden som begränsar öppettider på försäljnings- och utskänkningsällen där alkohol förekommer. Exempel på det sistnämnda kan vara opinionsbildande insatser för att begränsa alkoholkonsumtionen eller för att få föräldrar att inta en restriktiv hållning till alkoholkonsumtion bland ungdomar.

En central men inte alldeles självklar fråga är vad det är som skall förebyggas. I enlighet med totalkonsumtionsmodellen kan målet för det förebyggande arbetet vara att **begränsa den totala nivån av alkoholkonsumtion** i samhället. En annan målsättning, som inte direkt tar sikte på den totala alkoholkonsumtionen, kan vara att **begränsa berusningsdrickande** eller att **begränsa alkoholvanor som riskerar att leda till missbruk**. Förebyggande arbete kan också vara koncentrerat på att söka **begränsa skadeverkningarna av alkoholkonsumtion** utan att för den skull ha individens generella alkoholvanor i åtanke. Det kan gälla att med information och/eller poliskontroller söka begränsa rattfylleri eller att med insatser på mödravårds- och barnavårdscentraler söka minska risken för att barn tar skada av moderns alkoholkonsumtion.

Vanligtvis riktas förebyggande **insatser direkt till individen** med syfte att den individ som konfronteras med insatsen ska påverkas till att begränsa sina alkohol- eller narkotikavanor. En annan vanlig strategi är att rikta in sig på och **bearbeta ett mellanled** som i sin tur antas påverka den enskilde individen. Ett exempel på denna strategi kan vara att försöka påverka tonårsföräldrar att inta en restriktiv hållning vad gäller ungdomarnas alkoholvanor eller att förmå skolorna att skapa ökat utrymme för upplysning och undervisning om alkohol och narkotika. Andra exempel kan vara att försöka få allmänläkare att rutinemässigt uppmärksamma alkoholkonsumtionen bland patienterna, att förmå resturangpersonal till ökad vaksamhet vad gäller åldersgränser och alkoholserving till berusade eller att söka påverka politiker och/eller massmedia att prioritera och driva det förebyggande budskapet på respektive arenor.

En grundläggande men ofta negligerad utgångspunkt i allt förebyggande arbete är, eller borde vara, vad vi egentligen vet om orsakerna till de problem som ska förebyggas. I vilken utsträckning kan exempelvis övergripande samhällsstrukturella fenomen bidra till, och påverka, den aktuella alkohol- och narkotikasituationen i ett givet samhälle? Trots en omfattande forskning finns det inte några entydiga och säkra svar på dessa frågor. Att makro-sociala fenomen som socio-ekonomiska förhållanden, arbetsmarknadssituation, utbildningssituation, lagstiftning, utvecklingen av könsrollerna och, på alkohol- och narkotikaområdet,

pris- och tillgänglighetspolitik till viss del spelar in torde emellertid stå klart (Addiction Research Foundation, 1981; Edwards m fl, 1996; Lenke, 1996). En annan likaledes grundläggande och ofta negligerad fråga är varför vissa individer i en given samhällsstruktur dricker alkohol på ett för dem själva eller andra skadligt sätt medan de flesta inte gör så, och varför vissa individer använder narkotika. Inte heller här har forskningen några entydiga och säkra svar att ge. Ärftlig belastning, ogynnsamma uppfostringsmetoder, tidigt utagerande beteende, brister i normutvecklingen, bristande skolanpassning, tidig asocialitet, arbetslöshet och psykosocial ohälsa är dock några faktorer som visats bidra till en ökad risk för avancerade alkohol- och narkotikavanor (Schulenberg m fl, 1996; Hawkins, Catalano & Miller, 1992; Clayton, 1992; Jessor & Jessor, 1977; Kandel, Kessler & Margulies, 1978; Brook m fl, 1990; Wagenaar & Perry, 1994; Pandina, 1998; Andréasson, 1999). Priset på, och tillgänglighet till, alkohol spelar naturligtvis in även på individnivå. Ingen av dessa sociala eller individburna faktorer kan dock, var för sig, förklara särskilt mycket av de problem vi med alkohol- och narkotikaförebyggande arbete försöker begränsa, och kunskapen om hur dessa faktorer samverkar är starkt begränsad.

Kunskapen om effektiva metoder att tillämpa i det förebyggande arbetet är, som till viss del kommer att framgå i denna rapport, tillika bristfällig vilket ytterligare begränsar de grundläggande förutsättningarna för ett framgångsrikt förebyggande arbete. En tredje begränsning är att det förebyggande arbetet inte enbart kan grundas på den empiriska kunskap som trots allt finns tillgänglig utan måste också anpassas till den politiska, ekonomiska och opinionsmässiga realiteten, ett faktum som ofta kan innebära att de mest effektiva metoderna inte kan komma till användning.

Ambitionsnivån för, och förväntningarna på, det förebyggande arbetet måste således ses mot bakgrund av att vi har begränsad kunskap om grundläggande orsaksfaktorer, begränsad kunskap om effektiva åtgärder och begränsade möjligheter att tillämpa de mest effektiva insatserna. Utmaningen för det förebyggande arbetet är att under dessa förutsättningar finna de mest framgångsrika vägarna för att så långt möjligt begränsa de negativa konsekvenser som orsakas av alkohol- och narkotikakonsumtion. Ambitionsnivå och förväntningar måste sättas därefter.

Upplysning och undervisning

Upplysning och undervisning är några av de vanligaste redskapen i det alkohol- och narkotikaförebyggande arbetet. Termer som information, upplysning och undervisning används ofta mer eller mindre synonymt. Dessutom bidrar den engelskspråkiga litteraturen med ytterligare en term, ”drug education”. Denna term förefaller kunna innefatta allt från en allmän aktivitet riktad till en större offentlighet, t ex en upplysningskampanj, till strukturerad undervisning i väl definierade grupper. I föreliggande rapport avser begreppet upplysning aktiviteter med förebyggande syfte som på det ena eller andra sättet förmedlar kunskap och budskap till en målgrupp. Endast i de sammanhang det rör sig om specifik undervisning används denna term för att avgränsa undervisning från det bredare och mera omfattande upplysningsarbetet.

Bakom varje upplysningsaktivitet inom alkohol- och narkotikaområdet ligger det, eller borde det ligga, ett erkännande av att vi har att göra med styrd kommunikation där avsändaren har syftet att sända ett budskap till en målgrupp via ett speciellt media och på ett särskilt sätt. Målet är oftast att direkt, eller ibland via mellanliggande ombud, påverka individer till att undvika alkohol och/eller narkotika alternativt att förändra sina alkohol- och/eller narkotikavanor.

Vanligtvis handlar det om att begränsa målgruppens efterfrågan av alkohol eller narkotika, det vill säga att förmå målgruppen att helt undvika alkohol, att begränsa konsumtionen, att dricka ”förnuftigt”, att undvika all sorts narkotika etc. Det kan gälla brett upplagda upplysningskampanjer i primärpreventivt syfte, målgruppsanpassade informationsbroschyrer till blivande mödrar, påverkansprogram till dömda rattfyllerister eller ANT- (alkohol, narkotika, tobak) undervisning i skolorna.

Ett vanligt antagande bakom denna typ av upplysning/påverkan är att det finns en stark koppling mellan individens kunskap, attityd och beteende (Ajzen & Fishbein, 1980). I enlighet med detta antagande skulle faktaupplysning om drogernas farmakologi, påverkan och skadeverkningar, tillsammans med argument för det förnuftiga i att inte dricka och använda narkotika, medföra att målgruppen undviker detta. Man antar att målgruppen handlar rationellt – och med rationellt menas då i överensstämmelse med det avsända budskapet.

I vissa upplysningsprogram nöjer man sig inte med att förmedla fakta. Man arbetar också med att försöka påverka attityder och värderingar. Ibland undviker man helt fakta och koncentrerar sig enbart på att söka påverka attityder och värderingar. Det bakomliggande antagandet är naturligtvis att om man lyckas förmedla negativa attityder och värderingar till alkohol och narkotika kommer målgruppen att bli mer benägen till återhållsamhet också i faktisk handling.

Sambandet mellan kunskap, attityder och beteende är emellertid inte så enkelt och mekaniskt i verkligheten. Även om man lyckas öka målgruppens kunskap om faran med alkohol och narkotika, och även om man lyckas skapa negativa attityder till alkohol och narkotika, så är detta ingen garanti för att mottagarna också handlar i enlighet med den nya kunskapen och de nya attityderna. Denna diskrepans mellan teori och praktik har gång efter annan påtalats av en i stort sett samstämd forskning. Eliany och Rusch (1992) sammanfattar exempelvis resultaten från en genomgång av internationell, och särskilt kanadensisk, litteratur om massmediakampanjer med följande ord: ”Resultaten från dessa kanadensiska studier av massmediakampanjer är i allt väsentligt i enlighet med resultaten i den övriga internationella litteraturen. Medan massmediakampanjer kan påverka kunskapen om alkohol och narkotika, och medvetenheten om konsekvenser, är det inte sannolikt att man med enbart kampanjer kan påverka det långsiktiga beteendet”. Liknande bedömningar har också redovisats av Edwards m fl (1996) och av Montonen (1997). Motsvarande bedömningar har också vid upprepade tillfällen påtalats med avseende på ANT-undervisning (Bangert-Drowns, 1988; Moskowitz, 1989). Denna dystra bild har dock under senare år i någon mån modifierats så till vida att man i vissa fall kunnat påvisa positiva resultat även vad gäller beteende (Foxcroft, 1997; Dusenbury m fl, 1997; Mann & Smart, 1997; Tobler & Stratton, 1997; White & Pitts, 1998).

Målet för en upplysningsinsats behöver emellertid inte alltid vara inriktat på att direkt påverka den enskilda individens alkohol- och/eller narkotikavanor. Flera forskare har också pekat på en helt annan typ av målsättning för upplysningsarbete inom alkohol- och narkotikaområdet. Whitehead (1979) menar exempelvis att upplysningskampanjer – om de överhuvudtaget kan påverka människors inställning – bör ha som målsättning att klargöra fördelen med restriktiva alkoholpolitiska åtgärder. Upplysningskampanjens syfte skulle alltså inte i första hand vara att få målgruppen att omedelbart dricka mindre alkohol utan att skapa grogrund, förståelse och acceptans för en restriktiv alkohol- och narkotikapolitik. Ett exempel på en framgångsrik insats av detta slag redovisas av Caswell, Ransom & Gilmore (1990). Denna syn på målsättningen för alkohol- och narkotikaupplysning stämmer väl överens med vad exempelvis Edwards m fl, (1996) och Montonen (1996) redovisar med avseende på massmediakampanjer.

Viktiga mål för upplysningsinsatser kan också vara att förstärka effekten av andra förebyggande insatser och att föra upp alkohol- och narkotikafrågan på den politiska agendan (Montonen, 1996; Gorman, 1995; Baillie, 1996; Casswell, 1995; Wallack & De Jong 1995; Jernigan & Wright, 1996). Upplysning i olika former är exempelvis vanliga inslag i den så kallade community prevention-strategien (Giesbrecht & Conroy, 1987; Holder & Treno, 1997; Wagenaar & Perry, 1994; Casswell, 1995), en strategi som vanligtvis inkluderar en mängd

olika komponenter och där målet med upplysningskomponenten i första hand är att skapa uppmärksamhet kring, förståelse för, och förstärkning av, övriga insatser. Av naturliga skäl är det mycket svårt att bedöma den isolerade effekten av en upplysningsinsats i denna typ av mera omfattande preventionsstrategi. Enligt resultat som redovisas av bland andra Holder & Treno (1997) och Montonen (1996; 1997) finns det dock skäl att anta att upplysningsinsatser i vissa fall kan vara av värde i dessa sammanhang.

Generellt sett har man i befintlig forskning således inte på något övertygande sätt kunnat visa att upplysning direkt riktad till den individ man söker påverka är särskilt effektivt. Däremot finns indikationer på att upplysningsinsatser som komplement eller stöd till andra insatser kan vara av visst värde. Det ska dock påpekas att det finns stora svårigheter att utvärdera de unika effekterna av enskilda upplysningsinsatser, inte minst på lång sikt. Empiriska utvärderingar av metodologiskt god kvalitet är förhållandevis sällsynta. Samtidigt som upplysning i olika former allt mer kommit att riktas till mellanliggande ombud, eller tillämpas som stöd för andra insatser, torde det mesta av upplysningsarbetet fortfarande vara inriktat på att direkt påverka individen till återhållsamhet. Att man för detta syfte ofta inte når det eftersträvade målet kan i huvudsak bero på:

- 1) Att **målen** är orealistiska och inte *kan* nås via upplysning
- 2) Att **metoden** för upplysningen (kommunikationskanaler och utformning) är fel
- 3) Att **målgruppen** inte är den rätta
- 4) Att **avsändaren** inte är adekvat för målgruppen
- 5) Att **utvärderingsmetoden** inte är effektiv för att mäta effekter

Ovanstående punkter kommer fortsättningsvis att ingående belysas i separata avsnitt. I första hand syftar framställningen på sådana upplysningsinsatser som riktas direkt till den individ man vill påverka till återhållsamhet men, i vissa fall, även på den typ av upplysningsinsatser som riktas till mellanliggande ombud.

Upplysningens mål

Inledningsvis bör man naturligtvis ställa sig frågan om i vilken utsträckning det över huvud taget är realistiskt att anta att man med upplysning ska kunna uppnå mål som avhållsamhet från alkohol och narkotika, begränsningar i dryckesmönstret etc. Även om målen med många upplysningsinsatser sätts upp mot bakgrund av teoretiska antaganden om mänskligt beteende i allmänhet och, i vissa fall, alkohol/narkotikabeteendet i synnerhet, bör vi hålla i minnet att det finns ett stort antal sådana teorier, att ingen av dessa har ett allmänt accepterat och empiriskt ovedersägligt stöd, samt att flertalet teorier påtalar orsaksfaktorer och utvecklingsmönster som inte i någon högre utsträckning kan påverkas med upplysningsinsatser. I utvärderingsforskning skiljer man ofta mellan ”theory failure” och ”program failure” där det förstnämnda betecknar misslyckande som beror på att den bakomliggande teorin är felaktig och det sistnämnda misslyckandena som beror på att själva genomförandet av insatsen misslyckats. Utifrån ett sådant perspektiv finns det skäl att anta att de mål som ofta sätts upp har begränsad teoretisk och/eller empirisk förankring vilket i sin tur kan vara en mycket naturlig förklaring till obefintliga eller mediokra resultat (Moskowich, 1989; Coggans & Watsson, 1995; Hansen, 1998). Ett angränsande skäl för att målen med upplysningsinsatser många gånger kan bli orealistiska är bristande insikt om huruvida de grundläggande orsakerna till problemet i själva verket *kan* påverkas med upplysningsinsatser.

Vikten av att en upplysningsinsats baseras på en grundlig mål- och målgruppsanalys poängteras av Jarlbro (1999) som också påpekar att målen måste vara specifika, uppnåbara och mätbara samt, inte minst, att de anger resultat och inte aktiviteter. Upptryckandet av broschyrer eller antal genomförda föräldramöten kan var exempel på aktiviteter som inte ska förväxlas med målet, exempelvis minskade alkoholvanor.

Traditionell alkohol- och narkotikaupplysning har också kritiserats för att målen ofta är alltför abstrakta eller komplexa. Erfarenhetsmässigt vet man att en förutsättning för att nå god framgång med upplysning är precisa och väldefinierade mål (Grant, 1984). Ett generellt mål som exempelvis att ”reducera skadligt alkoholbruk” bör därför delas upp i mera precisa och väldefinierade mål. När upplysning bedrivs utan på förhand specificerade mål är det omöjligt att förutse och utvärdera dess effekter och självklart blir det dessutom mycket svårt att genomföra verksamheten på ett målinriktat sätt (Milgram 1987).

Avsaknad av specifika mål ser Milgram i grund och botten som ett uttryck för bristande kunskap och insikt om upplysning och förebyggande arbete. Milgram menar att de ansvariga i sådana fall inte har övervägt vilken roll de ska spela, vem som ska upplysa/undervisa, hur och när detta ska ske, vad man kan förvänta sig av insatsen, hur den hänger samman med andra förebyggande åtgärder, vilka förhållanden i närmiljön/skolan som kan främja eller hämma dess möjligheter etc.

Då uppsatta mål finns konkret formulerade finner man ofta ett annat problem, nämligen avsaknaden av positiva råd. Om man med upplysning vill främja vissa beteendeförändringar måste man också ge goda råd om hur individen ska göra för att förändra sitt beteende. Grant (1984) nämner till exempel att om en upplysningskampanj med budskapet ”undvik att dricka, eller drick mycket lite under graviditeten” ska ha någon genomslagskraft, måste man också förklara vilka tekniker man kan använda sig av för att begränsa sitt drickande, vilka argument man kan använda för att säga ”nej tack”, vilka alternativ som finns, hur man klarar en sådan livsstil och så vidare. ”Knowledge, even relevant knowledge, does not carry with it instructions for its application” (Grant 1984, sid 308). I skolbaserade upplysningsprogram är det numera vanligt att inkludera råd om, och träning i, hur man kan hantera ”kritiska” situationer. ”Life skills training”, ”resistance training” och ”problem solving” är några exempel på sådana komponenter i den skolbaserade upplysningsverksamheten (Hansen, 1993; Perry med flera, 1996; U.S. Department of Health and Human Services, 1997).

Upplysningsarbetet har traditionellt haft som mål att påverka alkohol- och narkotikaanvändning genom att minska efterfrågan. De typiska budskapen har varit: återhållsamhet med alkohol och total avhållsamhet från narkotika. Resultaten av sådana upplysningsprogram har dock varit tämligen nedslående. Vissa resultat tyder till och med på att upplysningsprogram kan bidra till en ökning av målgruppens alkohol- och narkotikavanor (Foxcroft, Lister-Sharp & Lowe, 1997). Detta ger naturligtvis anledning att överväga om upplysningen varit rätt framförd och om de uppsatta målen varit realistiska att nå med upplysningsarbete.

Hopkins och medarbetare varnar för risken att sätta upp alltför komplexa mål (Hopkins *et al*, 1988). ”Ansvarsfullt drickande” är exempelvis ett svårare mål att kommunicera effektivt till ungdomar än tobaksupplysningens budskap om total avhållsamhet. Men, varnar Hopkins och medarbetare, detta bör inte leda till att man förespråkar total avhållsamhet bara för att det är ett lättare mål att kommunicera. Enligt Hopkins kan det vara tveksamt att ha total avhållsamhet som mål.

I litteraturen på detta området diskuteras ofta huruvida avhållsamhetsmodellen eller måttlighetsmodellen är mest effektiv. Avhållsamhetsmodellen utgår ifrån att det bästa sättet att förebygga alkoholskador i vuxenlivet är att arbeta för en total avhållsamhet så länge som möjligt, det vill säga att söka förmå ungdomar att skjuta på alkoholdebuten så länge som möjligt (och att helst aldrig alkoholdebutera). På narkotikasidan är avhållsamhetsmodellen alenarådande i många västliga länder.

Enligt Globetti (1974) har avhållsamhetsmodellen, som ofta använts i amerikanska skolor, varken reducerat alkoholbrukets omfattning eller de alkoholrelaterade problemen. Vidare pekar Globetti på risken för att denna modell kan förvärra situationen genom att göra alkohol till ”förbjuden frukt” och därmed till en attraktiv symbol för ungdomar som vill revoltera mot vuxenvärlden.

Måhända som en följd av erfarenheter från slutet av 60-talet och början av 70-talet har syftet med alkoholupplysningen sedan dess förskjutits, och anges numera ofta vara att förmedla information som gör att individen på ett medvetet och genomtänkt sätt själv kan bestämma om, när, och hur mycket han/hon vill dricka. Total avhållsamhet ses inte som det enda målet, utan som en av flera handlingsalternativ som ligger inom ramen för upplysningens mål.

Varför kan då avhållsamhetsmålet vara tveksamt – och kanske därmed inte ändamålsenligt – som upplysningens enda budskap? Det viktigaste skälet torde vara att alkohol är en kulturellt erkänd, legal och relativt lättillgänglig drog. Man vet att de flesta människor (även unga, trots åldersgränser för inköp) konsumerar alkohol. Alkohol är med andra ord en så integrerad del av vår konsumtionskultur att ett propagerande för total avhållsamhet lätt kan klinga falskt i ungdomarnas öron. Särskilt om, vilket oftast är fallet, avsändarna av avhållsamhetsbudskapet är vuxna alkoholkonsumenter och mottagarna ungdomar som strävar efter att bli vuxna. Avsändarna mister trovärdighet på just denna punkt – och därmed kanske också i många andra avseenden (avsändarens betydelse behandlas i ett senare avsnitt).

I en artikel av Pape (1996) påpekar författaren att alkoholkonsumtion har en viktig symbolisk funktion i socialiseringsprocessen från barn- till vuxenstadiet eftersom alkohol är ett mycket tydligt inslag i vuxenvärlden. Pape redovisar resultat som tyder på att såväl de mest återhållsamma ungdomarna som de mest alkoholbegivna ofta uppvisar en mindre gynnsam socialisationsutveckling och konstaterar, även hon, att total avhållsamhet är ett orealistiskt mål eftersom majoriteten vuxna dricker alkohol. Att söka fördröja alkoholdebuten bedömer dock författaren som ett fullt realistiskt mål för det förebyggande arbetet. Samtidigt bedömer hon kontroll och tillgänglighetsbegränsande insatser som sannolikt

mer effektiva än att försöka påverka ungdomarna till att själva välja återhållsamhet.

I sin genomgång av alkoholundervisningen i Sverige skriver Marklund (1990) att det i 1969 års läroplan för grundskolan (Lgr 69) framhävs att ANT-undervisning bör ge eleverna tillräckliga kunskaper för att "självständigt och under ansvar ta ställning till eget bruk", men också att skolan skulle "klart och tydligt framhålla det positiva värdet i att man i första hand under uppväxtåren helt avstår från bruk av alkohol och tobak". Marklund finner dessa formuleringar vanskliga att förhålla sig till. Bland annat uppmärksammar hon att elevernas självständiga ställningstaganden kan ge olika resultat från elev till elev, trots de lagar som finns om åldersgränser.

Upplysningens metoder

När det gäller att välja metod för att förmedla upplysning är valet av kommunikationskanal centralt. Med kommunikationskanal avses det informationöverförande mediet, exempelvis radio, tv, film, teater, broschyrer, böcker, samtal, undervisning, vetenskapliga föredrag etc.

Inom upplysningsforskningen är man relativt enig om att det är en fördel om man kan använda sig av flera olika kommunikationskanaler. Med hänvisning till att undervisning i skolorna helst ska vara öppna och främja ställningstaganden föreslår Millgram (1987) till exempel att man använder sig av exempelvis rollspel, värderingsövningar, debatter och klassdiskussioner.

För vissa individer kan det vara lättare att förstå budskap som förmedlas genom bilder än genom det skrivna eller talade ordet medan det för andra kan vara tvärtom. Också av detta skäl kan det vara viktigt att använda en kombination av olika kommunikationskanaler och, framför allt, att hålla sig till de kommunikationskanaler som målgruppen känner sig hemma med.

Vad gäller kommunikationsformer skiljer man vanligtvis mellan envägskommunikation och tvåvägskommunikation. Envägskommunikationen innebär att avsändaren sänder ett budskap till målgruppen (ofta en mycket stor målgrupp), utan att mottagarna kan komma i kontakt med avsändaren. Vid tvåvägskommunikation kan budskap och information sändas fram och tillbaka mellan avsändaren och mottagaren. Exempel på renodlade former för envägskommunikation är massmediakampanjer där radio, tv, film, affischer, broschyrer med mera används. Undervisning kan nämnas som en typisk form av tvåvägskommunikation. I de flesta fall rekommenderas att båda dessa typer av kommunikation används i upplysningsarbetet.

Kampanjer

En mycket stor del av dagens alkohol- och narkotikaupplysning genomförs i form av kampanjer. Massmediala budskap förmedlas genom "spottar" i radio och TV samt på film. Affischer och broschyrer delas ut eller ligger framme hos läkare, på apoteken etc, eller sänds med post till målgruppen. Man försöker engagera pressen med hjälp av pressmeddelanden och presskonferenser vid kampanjstarten. Dessutom engageras ofta särskilda nyckelpersoner och opinionsbildare som lärare, läkare, hälsoupplysare, kändisar etc.

En kampanj kan definieras som ”en tidsmässigt avgränsad förmedlingsaktivitet som företrädesvis använder flera koordinerade media/kanaler och samtidigt, med hög intensitet, förmedlar ett förenklat budskap till en eller flera väldefinierade målgrupper” (Nielsen & Mathiesen, 1992). En alternativ definition presenteras av Backer, Rogers & Sopory (1992) som definierar en kampanj med hjälp av följande fyra kriterier:

- 1) En kampanj syftar målmedvetet till att påverka individer.
- 2) En kampanj riktar sig till en stor publik.
- 3) En kampanj pågår inom mer eller mindre specifikt avgränsade tidsramar.
- 4) En kampanj innehåller kommunikation via ett flertal olika aktiviteter.

Resultatet av en upplysningskampanj kan utvärderas dels med avseende på det centrala övergripande målet och dels med avseende på olika delmål. Wilde (1993) nämner som exempel:

- förändringar i enlighet med kampanjens övergripande mål: exempelvis reduktion av alkoholrelaterade sjukdomar, reduktion av trafikolyckor eller minskad alkoholkonsumtion i befolkningen.
- antal personer som nåtts av budskapet.
- målgruppens observation av budskapet.
- förändring av attityder och/eller beteenden.

I förhållande till det övergripande målet är delmålen enligt Wilde (1993) oftast att betrakta som svaga ”surrogat” och mer eller mindre vaga indikationer på kampanjens effektivitet. Ofta är sambanden mellan delmålen och det övergripande målet långt ifrån perfekt, vilket är viktigt att ha klart för sig när man genomför, eller tar del av, en utvärdering av en upplysningskampanj. Förändringar av målgruppens attityder ger, som tidigare nämnts, inte nödvändigtvis utslag i förändrat beteende, vilket oftast är det övergripande målet. Och även om en kampanj faktiskt medför att, exempelvis, rattfylleriet minskar så är det inte säkert att det syns på antalet alkoholrelaterade olyckor. Det kan under den aktuella tidsperioden ha skett andra viktiga förändringar helt oberoende av kampanjen, förändringar som verkar i motsatt riktning och därmed ”döljer” kampanjens positiva effekt. Det kan alltså vara mycket svårt att bedöma om en upplysningskampanj fungerat bra eller inte, oavsett om man kan skönja en positiv utveckling eller ej.

I de flesta utvärderingar av upplysningskampanjer koncentrerar man sig i huvudsak på delmålen och mera sällan på det övergripande målet. Vanligtvis nöjer man sig exempelvis med att inhämta information om hur många i målgruppen som uppmärksammat kampanjen och/eller hur många som kommer ihåg bud-

skapet eller den slogan som använts. Om uppmärksamheten varit stor betraktas kampanjen vanligtvis som lyckad. Frågan om någon beteendeförändring skett, det vill säga om det övergripande målet uppnåtts, lämnas ofta därhän.

Enligt Montonen (1996) har bristfälliga utvärderingar och svårigheterna med att utvärdera den här typen av verksamhet kommit att betraktas som ett problem för en utveckling av mer effektiva metoder. Montonen (1996) pekar också på behovet av andra typer av utvärderingar. Det kan exempelvis gälla *formativ utvärdering* som genomförs i initialfasen och fokuserar målgruppens karaktäristiska, val av kanal, budskap, material, förmätningar med mera. Vidare uppmärksammar Montonen behovet och värdet av *processutvärderingar* som fokuserar på själva genomförandet av en insats, det övergripande kontextet och de processer som utkristalliseras under genomförandefasen.

I utvärderingen av en norsk massmediakampanj studerades hur stor del av befolkningen över 14 år som kom ihåg kampanjen två månader efter det att den avslutats (Hoel, 1992). Kampanjens huvudsyfte var att skapa en dialog mellan 13-åringar och deras föräldrar om bruket av hasch och andra droger. Cirka en tredjedel av de tillfrågade kom ihåg kampanjen när de fick namnet på kampanjen presenterat för sig. Detta resultat bedömdes som positivt. Huvuddelen av dem som kom ihåg kampanjen kom ihåg *ungefär* vad den handlade om. Samtidigt uppgav mer än 10 procent att de inte visste vad kampanjen handlade om. Fyra femtedelar av dem som kom ihåg kampanjen hade inte diskuterat den med andra – resultatet blev således i hög utsträckning ett passivt mottagande fast målsättningen var att skapa dialog.

Whithead (1975) hänvisar till en kanadensisk utvärdering som visade att 85 procent av de tillfrågade i en undersökning hade sett eller hört talas om den annonsering som genomfördes inom ramen för en upplysningskampanj om alkohol. Sextioen procent av dessa uppgav dock att de hade uppmärksammat en kampanj om goda matvanor. Någon sådan kampanj hade emellertid inte förekommit. Den korrekta andelen som uppmärksammat den verkliga kampanjen, alkoholkampanjen, var därmed enligt Whithead sannolikt närmare 24 procent (85 % minus 61 %) än 85 procent. Whitehead beskriver flera exempel på hur man ofta uppmärksammar icke-existerande kampanjer. Till exempel kunde 80 procent av de tillfrågade i en undersökning i Ontario komma ihåg kampanjdeviset ”You are your own liquor Control Board”. Emellertid hade 36 procent även lagt märke till budskapet ”Drink less, live better”, ett budskap som inte fanns med i kampanjen.

I andra studier har intresset fokuserats på målgruppens attityder och faktiska beteenden. I Skottland genomfördes 1976 en kampanj om alkoholism via TV och tidningsannonser. Huvudsyftet var att få personer med alkoholproblem att söka

hjälp och vägledning. Det förväntades också att kampanjen skulle medföra en generell minskning av alkoholkonsumtionen i befolkningen. En utvärdering av TV-kampanjen skulle ge svar på om kunskapen om alkoholism och symptom på alkoholism ökade, samt om kunskapen om möjligheter till hjälp ökade. Kampanjen centrerades kring fyra tidigare alkoholister vars livshistoria visades i fyra TV-filmer. Utvärderingen visade att kampanjen inte ökade befolkningens kunskapsnivå om alkoholism, ej heller medförde kampanjen en reducering av alkoholkonsumtionen i befolkningen under de åtta månader den utvärderades. På grund av problem med datainsamlingen fick man inget svar på frågan om antalet individer som sökte behandling ökade. Det fanns dock inga tecken på att så var fallet (Plant, Pirie & Kreitman, 1979).

Wotring (1979) beskriver en TV-kampanj i Florida som syftade till att öka uppmärksamheten kring missbruk av receptbelagda och receptfria läkemedel. Målgruppen var personer i socialgrupp 1, personer som antogs ha en viss position i lokalsamhället och därmed också goda möjligheter att påverka attityderna i det lokala samhället. Kampanjen använde sig av tre inslag och genomfördes under tre månader i fem TV-kanaler. En utvärdering genomfördes efter kampanjens slut med hjälp av närmare 1000 telefonintervjuer. Resultaten visade att kampanjen inte hade gett någon effekt. Författaren drog slutsatsen att budskap av det aktuella slaget måste, om de ska vara effektiva, sändas och mottagas över en längre period, längre än man vanligtvis tror.

Domino (1982) beskriver en veckolång amerikansk antidrog-kampanj som innefattade flera olika TV-program (underhållning, specialprogram, information typ Anslagstavlan). Kampanjen hade utöver detta stor mediabevakning i form av artiklar i de största dags- och veckotidningarna. Kampanjens huvudbudskap var "Get high on Yourself". Effekten mättes genom intervjuer med elever i tre skolor i stadsområden, intervjuer som genomfördes tio dagar före kampanjstarten och fyra veckor senare. Resultatet visade att kampanjen inte hade haft någon påvisbar effekt. Det förklarades primärt med att huvudutsändningen i TV var alltför tråkig.

I en kommun i Ontario i Kanada genomfördes ett projekt med målsättningen att minska andelen högkonsumenter för att därigenom påverka fördelningen av alkoholkonsumtionen i befolkningen (Giesbrecht & Douglas, 1990). Under 18 månader genomfördes insatser som omfattade information via media, offentliga föredrag, informationsmaterial till hushållen, utbildningsinsatser till olika yrkesgrupper med mera. Resultaten visade ett ökat medvetande om problematiken och en ökad förståelse för det förebyggande budskapet. Däremot kunde man inte påvisa några effekter vad gällde den självrapporterade alkoholkonsumtionen eller mängden alkoholrelaterade problem och endast små förändringar vad

gällde högkonsumtion, för små för att påverka den genomsnittliga alkoholkonsumtionen.

Barber & Grischting (1990) redovisar en genomgång av 15 olika kampanjer som i första hand använt TV-spottar för att presentera sitt budskap. Målet för de olika kampanjerna var exempelvis att få människor att sluta röka, öka människors oro för alkoholmissbruk, förebygga alkoholbruk vid bilkörning, begränsa missbruket av receptbelagda mediciner etc. Utvärderingarna visade genomgående att kampanjerna inte haft någon effekt på målgruppens beteende.

I boken *Alcohol and the Media* tar Montonen (1996) upp ett antal kampanjer som i huvudsak genomförts under 1990-talet. Bland annat beskriver Montonen en kanadensisk TV-kampanj som genomfördes 1991 i syfte att uppmärksamma kvinnor på riskerna med att dricka alkohol under graviditeten. Under loppet av tio veckor visades 30-sekunders TV-spottar 585 gånger i olika TV-kanaler. Utvärderingen, som omfattade 3000 kvinnor i 15-45 årsåldern och genomfördes med för- och eftermätningar, visade att medvetenheten om alkoholens skadliga inverkan hade ökat liksom insikten om att även tillfällig alkoholkonsumtion kan vara skadligt. I vilken utsträckning kampanjen hade någon effekt på beteendet undersöktes inte.

Två andra kampanjer som Montonen (1996) tar upp har som gemensamma nämnare att de pågått under lång tid och att de fungerat som nationellt övergripande kampanjer till stöd för olika lokala insatser. En av dessa kampanjer påbörjades år 1986 i Nederländerna och fortsatte in på 1990-talet. Syftet var att öka medvetenheten om alkoholkonsumtionens risker, få till stånd mer alkoholnegativa attityder och, i slutändan, minska alkoholkonsumtionen. Storskaliga massmediakampanjer utgjorde basen i projektet. Resultaten i de utvärderingar som genomfördes visade att medvetenheten om kampanjen var hög; i utvärderingen från 1994 kände 40 procent av de som intervjuades till kampanjens huvudslogan. Däremot kunde man inte påvisa några positiva resultat vad gällde kunskaper och attityder.

Den andra kampanjen (*the Drinkwise Campaign*) påbörjades i England år 1989 med syftet att påverka folk till ett ansvarsfullt drickande ("sensible drinking"). Övergripande massmediainsatser utgjorde viktiga inslag i kampanjen som också kompletterades med en rad lokala aktiviteter. Resultat från utvärderingar av denna kampanj visar på en lägre uppmärksamhetsgrad jämfört med den Nederländska kampanjen, men samtidigt att målgruppens kunskap om alkohol och ansvarsfullt drickande ökade.

I en översiktsartikel från 1980 drog Wallack slutsatsen att resultaten av massmediakampanjer som har utformats för att förändra individers alkoholbeteende

har varit så ringa att de bör negligeras. Även senare översiktsartiklar och konkreta utvärderingar har i allt väsentligt pekat i samma riktning (Partanen & Monotonen, 1988). I en artikel av Lund & Wille (1984) diskuteras förhållandet mellan massmedia, masskultur och alkoholupplysning. Författarna drar slutsatsen att man med utgångspunkt i den kulturkritiska masskommunikationsforskningen kan fastslå att ”en ren upplysningsstrategi, t ex med hjälp av massmedia, på förhand kan värderas som relativt verkningslös, för att den står i kontrast till den väletablerade attityden, normerna och beteendemönstren hos folk.” (sid 103).

Varför denna, av allt att döma, så ringa effekt på beteendenivå? Kan man öka försäljningen av olika produkter med hjälp av reklam så kan man väl också sälja avhållsamhet eller måttlighet med hjälp av reklam, ett vanligt och kanske inte särskilt märkligt antagande.

Det finns dock väsentliga skillnader. O’Keefe (1974) pekar exempelvis på att reklam framhäver produktens behovstillfredställande kvalitet och media hur en viss produkt kan tillfredställa ett redan existerande behov hos målgruppen. I samstämmighet med detta förklarar Wallack (1981) att masskommunikation kan vara ineffektiv om målet är att skapa nya attityder eller beteendemönster som kommer i konflikt med gamla. Däremot har masskommunikationen vissa möjligheter om målet är att kanalisera redan existerande attityder och beteenden i en något förändrad riktning, eller om målet är att förstärka redan befintliga attityder. Reklam är ett bra exempel på sådan kanalisering såtillvida att den oftast syftar till att förmå mottagaren att välja ett visst märke framför ett annat av en viss sorts produkt man redan bestämt sig för att köpa. Det är därför, menar Wallack, betydligt lättare att med reklamens hjälp få folk att byta från ett ölmärke till ett annat än att få en alkoholkonsument att begränsa sin alkoholkonsumtion (Wallack, 1981).

En annan viktig reflektion görs av Partanen (1987) som uppmärksammar skillnaden i de resurser som läggs ned på vanlig reklam jämfört med alkoholupplysning. Trots att man inom reklamindustrin lägger ned ofantliga resurser på reklam förväntar man sig inte att reklamen ska kunna förändra människors beteenden eller den offentliga diskussionen särskilt mycket. Reklam rider på redan befintliga vågor och tendenser och försöker i allt väsentligt ”översätta” befintliga behov och önskemål till varor.

I O’Keefes artikel (1974) diskuteras ingående olika aspekter på TV-lanserade upplysningsinsatser. Författaren gör bedömningen att massmediainsatser kan bidra till ändrade attityder, men inte till ändrat beteende, bland dem som redan är drogmissbrukare. Vidare menar O’Keefe att massmedia är mer effektivt för

att förstärka negativa attityder hos dem som redan har en negativ inställning till droger än hos andra.

Man kan även notera andra förklaringar till varför det är så svårt att nå önskad effekt med upplysningskampanjer. Wallack (1981) nämner att en väsentlig förutsättning för att en kampanj ska lyckas, nämligen att budskapet ska vara alenarådande, sällan föreligger. Om det inte fanns motpropaganda av olika slag skulle kampanjernas mål lättare kunna uppnås. När det gäller alkohol och tobak är det exempelvis mycket vanligt att budskap som framställer preparaten i positivt sken förekommer samtidigt med de ”varnande” kampanjerna. Särskilt tydligt är detta i länder där alkohol- och tobaksreklam är tillåten.

De budskap om alkohol och narkotika som förmedlas genom TV och på film utgör ett tydligt exempel på en kraftig motpropaganda till upplysningskampanjernas budskap om måttlighet eller avhållsamhet. I början av 1980-talet såg amerikanska ungdomar med genomsnittligt TV-tittande mer än 3 000 situationer per år där någon drack alkohol, detta exklusive reklamslag med alkoholbudskap (Wallack, 1985). Det är också viktigt att påpeka att det sätt på vilket alkohol vanligtvis framställs i TV är särskilt olyckligt ur ett förebyggande perspektiv. Breed & DeFoe (1982) visade till exempel att det i så kallade prime-time komedier och underhållningsprogram var vanligt att visa unga människor som intensivt längtar efter den dag då de får dricka alkohol, att se vuxna dricka för att klara kriser eller stress, att se alkoholmissbruk utan synlig påverkan eller reaktioner från övriga medverkanden, att höra lustigheter som förlåter omåttligt drickande, att se personer som inte klarar av att säga nej till en drink etc. Det kunde också konstateras att alkohol var den vanligaste drycken i dessa program, i kontrast till i verkliga livet där vatten, kaffe, te och läsk är betydligt vanligare.

I början av 1980-talet gjorde man i USA vissa försök att ändra TV:s praxis på detta område. Under namnet ”cooperative consultation” arbetade hälsoupplysare och forskare tillsammans med producenterna. Forskarna gjorde en innehållsanalys av ”prime-time programmen” och genom undervisning och rådgivning försökte de sedan påverka TV-teamen till att ge en mer realistisk och mindre glorifierad bild av alkohol i sina program (Breed & DeFoe, 1982). DeFoe & Breed (1980; 1989) föreslår att man på motsvarande sätt samarbetar med nyhets- och dokumentärprogram. I Sverige prövande man att med liknande metoder arrangera undervisningsprogram för journalister (Nygren, 1976).

Partanen & Montonen (1988) pekar i sin omfattande litteraturgenomgång på ytterligare ett problem när det gäller massmediakampanjers genomslagskraft. Att förvänta sig förändrat beteende till följd av kampanjer är, menar författarna, att bortse ifrån att individens attityder och vanor mycket starkt påverkas av sociala relationer och den kulturella miljö som individen befinner sig i. Med en viss an-

knytning till detta gör Wallack & DeJong (1995) reflektionen att brett upplagda och spektakulära kampanjer riktade till den enskilda individen kan bidra till att befästa den rådande politiska situationen och därmed leda bort från uppmärksamhet på sådana övergripande sociala och ekonomiska förhållanden som kan vara grundläggande orsaker till folkhälsoproblem.

I samklang med denna infallsvinkel på förebyggande åtgärder menar Montonen (1996) att juridiska restriktioner vad gäller alkoholreklam kan göra mer skada än nytta, om de upplevs som en lösning på problemet och därigenom drar bort uppmärksamheten från mer effektiva åtgärder för att begränsa tillgängligheten till alkohol. Även Jarlbro (1999) är inne på samma linje och menar att ett skäl till att hälsokampanjer ofta misslyckas är att de många gånger kommer till stånd för att lösa ett akut socialt problem och att beslutsfattare ofta definierar problemet som ett kommunikationsproblem fast det egentligen är något helt annat det handlar om (exempelvis övergripande samhällsstrukturer eller individburna egenskaper som inte låter sig påverkas av kampanjer (ff:s kommentar)). Att avsätta medel för kampanjer blir enligt författaren mest ett sätt för politiker och/eller ansvariga myndigheter att få det att se ut som om man tar problemet på allvar och visar handlingskraft. Avsaknaden av grundläggande problem-, mål- och målgruppsanalys bidrar i sådana fall till att kampanjer som redan på förhand är dömda att misslyckas ändå kommer till stånd.

Trots alla nämnda svårigheter att nå önskad effekt med hjälp av upplysningskampanjer finns det också vissa positiva erfarenheter och synpunkter redovisade i litteraturen. Wong & Barbatsis (1978) undersökte effekten av TV-lanserad drogupplysning till studenter och drog slutsatsen att massmedia är effektivt för att sprida information och för att ändra attityder till droger och drogbruk. Undersökningen kunde däremot inte bekräfta en uppställd hypotes om att effekterna skulle vara större hos personer som såg TV-programmet tillsammans med andra än bland dem som var ensamma när de såg programmet. Någon undersökning om beteendeffekter genomfördes inte.

Harkin (1979) varnar för att betrakta TV-kampanjer som helt verkningslösa och menar att vi i stället borde ändra våra förväntningar. Att en TV-kampanj inte omedelbart medför en minskning av till exempel rökning eller alkoholkonsumtion behöver inte betyda att kampanjen är totalt verkningslös. Individens förhållningssätt till tobak och alkohol formas under lång tid och blir ett integrerat inslag i den generella livsstilen. Mot en sådan bakgrund kan vi inte förvänta oss att individens tobaks- och alkoholvanor hastigt ska ändras från dag till dag på grund av en kampanj. Hon skriver: "Även om beteendeförändringar inte sker omedelbart som ett resultat av en kampanj så kan en serie kampanjer kompletterat med andra strategier över en viss tidsperiod leda till en upparbetad klarsynhet och social press som påverkar folk att förändra sina vanor" (sid 26).

De kompletterande strategier som Harkin nämner kan exempelvis vara föredrags- och diskussionskvällar, lokala kampanjer på arbetsplatser, film, teater eller distribution av broschyrer. Som tidigare berörts kan informationskampanjer ha som primärt, eller enda, mål att skapa uppmärksamhet på alkohol- och narkotikafrågan och lägga en bra grogrund för andra förebyggande åtgärder. Massmedial uppmärksamhet på det lokala förebyggande arbetet ger rimligtvis bättre möjligheter för de vidtagna åtgärderna att nå ut och få effekt. Whitehead (1979) och Partanen (1979; 1987; 1990) menar att upplysningskampanjer i det stora hela kan förändra människors attityder till alkoholpolitiska åtgärder och skapa ett opinionsklimat som stöttar, tillåter eller kanske kräver särskilda alkoholpolitiska beslut för att förhindra alkoholrelaterade skador.

I en kanadensisk översiktsrapport om alkohol- och narkotikaprevention (Health and Welfare Canada, 1992) konstateras att massmediakampanjer på alkohol- och narkotikaområdet ”i första hand bör ses som ett av flera inslag i en mera omfattande folkhälsostrategi, ett inslag som kan hjälpa till att skapa ett klimat som förstärker effektiviteten av andra programstrategier” (sid 15). Liknande uppfattning redovisas också av Montonen (1997) som skriver: ”Utbildningskampanjer kan påverka den allmänna medvetenheten om alkoholfrågor genom att signalera att det är legitimt att engagera sig i alkoholrelaterade problem. Behovet av en effektiv alkoholpolitik kan genom mediakampanjer och ställningstaganden från folkhälsoauktoriteter som lyckas få utrymme i media föras fram till frontlinjen”. Montonen (1996) betonar också vikten av media advocacy som ett inslag i arbetet med att skapa en mer restriktiv alkohol- och narkotikapolicy.

Kampanjer kan således vara värdefulla för att sätta alkohol- och narkotikafrågan högt på de massmediala och politiska dagordningarna. Vidare kan man i en förlängning tänka sig att massmedias behandling av sociala problem ökar allmänhetens och politikernas uppmärksamhet på problemen. Partanen & Montonen (1988) noterar dock att det finns mycket lite forskning på detta och att potentiella samband även kan tänkas operera i motsatt riktning, det vill säga att folks attityder påverkar massmedias innehåll.

Casswell m fl (1990) beskriver genomförande och resultat från en alkoholkampanj i Nya Zeeland. I två städer genomfördes en massmediakampanj med målsättningen att öka målgruppens benägenhet att stötta relevanta politiska beslut om alkoholbruket och att främja positiva attityder till måttlighet. Den primära målgruppen var 18-30-åriga män. Kampanjen varade i 27 sammanhängande månader och innehöll radio- och TV-spottar, tidningsannonser, sponsring av ett turnerade rockband med mera. I två andra städer var det vid sidan av massmediakampanjen också lokala aktiviteter med samma syfte medan det i två kontrollstäder inte pågick någon intervention överhuvudtaget.

Utvärderingen visar att attityderna till alkohol påverkades i önskad riktning, och mest i de två städer där massmediakampanjen kompletterades med lokala aktiviteter. Likaså ökade målgruppens acceptans för alkoholpolitiska åtgärder. Dessutom förmådde kampanjen att sätta – och hålla – alkohol högt upp på den offentliga dagordningen.

Resultat från en australiensisk utvärdering visar också att själva utvärderingsprocessen kan vara av stor betydelse för om en upplysningskampanj ger något resultat (Barber & Grichting, 1990). För att belysa effekten av en massmediakampanj, vars syfte var att ändra målgruppens attityder till droger och synen på dess farlighet, genomfördes en kvasi-experimentell undersökning. Cirka 400 personer (grupp 1) intervjuades före, och omedelbart efter, kampanjen. Ytterligare en grupp (grupp 2) intervjuades endast efter kampanjen. Vid samtliga tillfällen frågade man om attityder till olika droger, om uppfattningen om olika drogers farlighet, om stöd för att bekämpa drogmissbruk samt om eget bruk.

Huvudresultatet var att kampanjen hade resulterat i en svag korttidseffekt vad gällde målgruppens attityder till kontroll av tobaks- och alkoholbruk. De intervjuade var mycket positiva till lagstiftning för att begränsa bruket. Det mest intressanta var dock att denna attityd förstärktes genom intervjun före kampanjen. Grupp 1, som intervjuades före kampanjen, uppfattade också, efter kampanjen, vissa droger som farligare än vad grupp 2, som inte hade intervjuats före kampanjen, gjorde. Författarna drar av detta slutsatsen att förintervjuerna, i sig eller i kombination med kampanjen, bidrog till att påverka medvetenheten och attityderna. Författarna konstaterar: ”Simply asking people to respond to our pretest questions seems to have been a powerful intervention in its own right; indeed it may have been more powerful than the media campaign itself.” (sid 705).

Att upplysningskampanjer kan främja pressens intresse för alkohol- och narkotikafrågor framgår med all tydlighet av ett exempel från Danmark. En analys av pressens uppmärksamhet på alkoholfrågor i samband med en alkoholupplysningskampanj visade att det inte bara var själva kampanjen som uppmärksammades. En tredjedel av tidningarnas alkoholartiklar veckan före kampanjen och under kampanjveckan var relaterade till själva kampanjen. Därutöver kunde man emellertid också konstatera ett ökat antal alkoholartiklar som inte hade med själva kampanjen att göra. Om man bortser från ”kampanjartiklarna”, förekom det dubbelt så många alkoholartiklar under kampanjveckan som under en normal vecka (Strunge, 1993).

Strunge har också redovisat erfarenheterna från kampanjer som under 90-talet årligen genomförts i Danmark med syfte att öka intresset och förståelsen för förebyggande insatser och behandling, att öka kunskapen och medvetenheten om

ansvarsfullt drickande och att minska den totala alkoholkonsumtionen i befolkningen (Strunge, 1998). För att nå dessa mål strävade man efter att öka andelen individer som kände till och följde den rekommenderade konsumtionsnivån (högst 252 gram alkohol/vecka för män och högst 168 gram alkohol/vecka för kvinnor), att bibehålla eller öka antalet individer som ute i kommunerna aktivt arbetade i enlighet med kampanjerna och att öka det mediala intresset för frågan (se föregående stycke).

För att nå ut med budskapet användes TV, tidningar och utomhusannonser. Utvärderingar som genomfördes cirka fem månader efter de genomförda kampanjerna visade att drygt hälften av den vuxna befolkningen kände till de rekommenderade gränserna år 1997 vilket kan jämföras med cirka 30 procent år 1993. Vid intervjuer som genomfördes 1992, 1993 och 1994 uppgav cirka 6-7 procent att de skaffat ”gränsbeskrivningen” och cirka två procent att de hade använt, eller skulle använda, densamma. Cirka 4-5 procent uppgav att kampanjerna hade påverkat deras dryckesvanor.

År 1993 påbörjades i Norge en bredd upplagd kampanj med det huvudsakliga syftet att minska handeln med, och efterfrågan på, illegal sprit (smuggelsprit och hembränt) (Natvig & Aarö, 1998). Vidare syftade man också till att stärka negativa attityder till illegal sprit, att öka fackfolkets kunskap om illegal sprit, att öka förståelsen och stödet för en samlad norsk alkoholpolitik med syfte att minska problemen och slutligen att öka förståelsen och stödet för den aktuella alkoholpolitiken. Kampanjen finansierades med 21 miljoner norska kronor, riktades till 16-80 åringar och pågick under 30 månader. Vad gällde kanaler för att nå ut med budskapen användes media, seminarier, informationsbroschyrer, annonser, dokumentärfilm, information till arbetsplatser och skola samt lokala skolprojekt.

Natvig & Aarö (1998) har redovisat resultat som baseras på en förmätning respektive en mätning som genomfördes ett år efter att kampanjen påbörjats. Undersökningen riktades till cirka 2 500 personer. De huvudsakliga resultaten i rapporten var att andelen personer som uppgav att de hade druckit illegal sprit under det senaste året sjönk med sex procentenheter (från 48 till 42 %) och andelen som uppgav att de köpt illegal sprit med två procentenheter (från 16 till 14 %). Effekten var tydligare bland dem som hade uppmärksammat kampanjen än bland dem som inte hade uppmärksammat den. Samtidigt ökade dock den legala försäljningen av sprit (+4,2 %), vin och öl för första gången på sju år vilket föranledde författarna att anta att legal alkoholkonsumtion till viss del kommit att ersätta konsumtion av illegal sprit. Resultaten från multivariata analyser visade att de närmaste vännernas attityder till illegal sprit och deras vanor vad gällde illegal sprit hade en signifikant påverkan på benägenheten att ändra det egna beteendet. I allt väsentligt framkom samma resultat i en utvärdering som genom-

fördes ytterligare ett år efter att kampanjen påbörjats (Aas, 1996). Författaren konstaterar att kampanjen varit framgångsrik, handeln med illegal sprit minskade och en större andel av den totala alkoholvolymen kom att kanaliseras genom legal hantering, vilket medförde att kampanjen givet ett ekonomiskt överskott på flera tiotals miljoner kronor.

I Sverige genomfördes år 1995 och år 1997 de så kallade ”djurkampanjerna”, rikstäckande upplysningskampanjer som riktade sig till ungdomar i 18-25 årsåldern (Lindén-Boström, 1999). 1997 års kampanj syftade till att öka uppmärksamheten kring frågor som rörde alkoholkonsumtionen och dess konsekvenser för individen. Särskilt ville man betona och öka kunskapen omkring negativa konsekvenser av storkonsumtion och berusningsdrickande. Ett mer långsiktigt mål var att minska alkoholkonsumtionen bland personer i riskzonen. Kampanjen genomfördes med hjälp av bland annat affischer, annonser, artiklar i ungdomstidningar, radioreklam, TV-reklam, och vykort som upplyste om ett telefonnummer dit man kunde ringa för att få råd och tips och om en hemsida man kunde besöka. I de drygt fem miljoner som kampanjen kostade ingick även bidrag till lokala aktiviteter. Den utvärdering som genomfördes visade att cirka 45 procent av målgruppen hade hört talas om kampanjen och att cirka hälften av dessa ansåg kampanjen vara angelägen. Däremot befanns kampanjen inte ha haft någon mätbar effekt vad gäller målgruppens inställning till alkohol totalt sett. En viss minskning av alkoholkonsumtionen kunde konstateras i vissa grupper (bland kvinnor och bland de yngre ungdomarna) dock inte av sådan storleksordning att man, enligt författaren, bör dra några alltför långtgående slutsatser om kampanjens effektivitet härvidlag.

Även om informationskampanjer vanligtvis inte ensamma och med omedelbar verkan kan påverka individens alkohol- och narkotikabeteende förefaller det således rimligt att anta att massmedia i viss utsträckning kan påverka den allmänna opinionen; det kan gälla under särskilda omständigheter, för vissa befolkningsgrupper, av vissa media och i vissa frågor. Wilde (1993) menar att medias dagordning kan påverka i flera led och även påverka den enskilda individens överväganden: ”The media agenda is what the media offer to the audience. The media agenda influences the interpersonal agenda, that is what people talk about to each other. The media agenda also influences the personal agenda, that is what people think about by themselves. Accordingly, presentation of the various sides to an issue in the mass media can be expected to increase the personally experienced salience of health-related decisions such as to smoke or not to smoke, to drink or not to drink, and what drinking in moderation means, as well as to adopt or not to adopt a recommended driving habit.” (sid 992).

Utifrån ett sådant synsätt kan man säga att upplysning orienteras mot en generell social medvetenhet om alkohol- och narkotikafrågor och att effekterna kan mätas genom dess generativitet (Virtanen 1981), det vill säga genom dess för-

måga att starta och generera tankar och diskussioner på olika opinionsnivåer (massmedia, beslutsfattare, nyckelpersoner, smågrupper, enskilda). Individens alkohol- och narkotikavanor påverkas kanske inte i första hand snabbt och direkt utan indirekt och på sikt genom ett igångsättande av processer som medvetandegör målgruppen om brukets/missbrukets determinanter och konsekvenser. Detta kan i sin tur i ett nästa steg bidra till ökad förståelse och/eller krav på en restriktiv alkohol- och narkotikapolitik och till att den enskilde individen själv på ett medvetet sätt kan dra slutsatser som leder till begränsning av alkohol- och narkotikavanorna.

Undervisning

Om förhållandet mellan envägskommunikation och tvåvägskommunikation skriver Svensson & Solberg (1980) att: ”Ett flertal studier visar att muntlig och personlig information som regel är andra kanaler (radio, tv press) överlägsna när det gäller påverkan av attityder och beteende. Detta är ett av få resultat som de flesta forskare är eniga om” (sid 84).

I realiteten innebär det att man med undervisning och/eller diskussion om alkohol och narkotika har större möjlighet att påverka målgruppen än med kampanjer. Skälet är naturligtvis att undervisning ger möjlighet till kommunikation mellan lärare och elever och mellan eleverna inbördes. Som elev kan man pröva sina ståndpunkter och ställa ingående frågor. Som lärare kan man i viss utsträckning ta hänsyn till olika elevers kunskaper, attityder och erfarenheter och dessutom använda metoder som rollspel, värderingsövningar med mera.

Sådana möjligheter existerar naturligtvis inte i en envägskommunikation, där målgruppen är hänvisad till att vara passiv mottagare av enkla och korta budskap. I den formen av kommunikation sänds budskapet till en bred målgrupp som dessutom består av individer med olika utgångspunkter som avsändaren inte har någon möjlighet att påverka eller anpassa sig till.

Den vanligaste typen av tvåvägskommunikation inom alkohol- och narkotikaupplysningen är skolundervisning. Alkohol- och narkotikaundervisningen i skolorna har kraftigt förändrats under 1900-talet. Fram till 1940-talet var skräckpropaganda den dominerande metoden (Marklund, 1983). Därefter vann faktaundervisningen alltmer terräng, det gällde att informera och upplysa om alkohol och narkotika, dess funktion, skadeverkningar med mera. Som ett nästa steg i utvecklingen försköts tyngdpunkten alltmer under 1970-talet, från en fokusering på själva drogen till en fokusering på individen och individuella egenskaper som antogs vara viktiga i utvecklingen av alkohol- och narkotikavanor. Det kunde gälla egenskaper som självförtroende, förmåga att fatta beslut, att forma

värderingar etc. I den fortsatta utvecklingen har det blivit allt vanligare att fokusera konkreta färdigheter i att stå emot grupstryck, att kunna säga nej, att kunna hantera problem och kriser etc. Ett viktigt inslag i dessa strategier är elevernas aktiva deltagande och praktisk träning i form av exempelvis rollspel och värderingsövningar.

Sedan mitten/slutet av 1980-talet har utvecklingen också gått vidare i en riktning mot en mer integrerad syn på alkohol- och narkotikaprevention. Utifrån detta perspektiv poängteras att skolbaserade undervisningsprogram inte har någon större genomslagskraft med mindre än att de ingår som en av flera komponenter i mera övergripande lokala preventionsstrategier som också kan innefatta exempelvis massmediainsatser, tillgänglighetsbegränsande insatser, insatser riktade till föräldrar, socialkurativa insatser och generellt policyskapande åtgärder.

Samtidigt som det skett en viss utveckling vad gäller skolbaserade undervisningsstrategier så förekommer fortfarande en del av de ”gamla” metoderna vid sidan av, eller tillsammans med, de nya. Till viss del kan detta hänga samman med att inte heller de nya metoderna har visat sig vara de enda riktiga för målet att påverka alkohol- och narkotikavanor och att vi således fortfarande inte funnit den perfekta metoden.

En bidragande orsak till detta är sannolikt att vi fortfarande inte har tillräckligt med kunskap om de grundläggande orsaksfaktorer som styr ungdomars förhållningssätt till alkohol och narkotika. De i dag mest vägledande teorierna talar för att vi har att göra med komplexa samspel över tid mellan många olika faktorer hos individen och i hans/hennes miljö (Andersson, 1999; Tremblay, 1991; Schulenberg m fl, 1996; Hawkins, Catalano & Miller, 1992; Clayton, 1992; Jessor & Jessor, 1977; Kandel, Kessler & Margulies, 1978; Brook m fl, 1990; Wagenaar & Perry, 1994; Pandina, 1998). Även om en del av de sinsemellan ganska olika teorierna har visst empiriskt stöd är vi fortfarande långt ifrån en övertygande och allmänt accepterad teori grundad på solid empirisk bas. Givet att vi har att göra med olika teorier, var och en med begränsat empiriskt stöd, och därtill ett orsaksscenario som sannolikt inrymmer en mängd olika komponenter, är det naturligtvis svårt att utveckla effektiva skolbaserade undervisningsstrategier. Just det faktum att alkohol- och narkotikamissbruk inte kan härledas till någon enskild orsaksfaktor gör enligt Botvin (1998) det förebyggande arbetet särskilt svårt eftersom man måste inrikta sig på en mängd olika riskfaktorer för att uppnå en rimlig effekt.

Bristen på samstämmighet mellan teoretiska antaganden om orsaker till ungdomars alkohol- och narkotikavanor och de skolbaserade program som genomförs har av vissa forskare påtalats som en bidragande orsak till mindre goda resultat (Moskovich, 1989, Hansen 1993). Hansen (1998) drar konsekvenser av detta

och förespråkar ”data-driven programs” i stället för ”theory-driven programs”. Med detta menar inte Hansen att teoretiska antaganden ska utmönstra men däremot att de ska betraktas som sekundära i jämförelse med empiriska fakta om kopplingen mellan egenskaper och alkohol- och narkotikavanor. Skolbaserade preventionsprogram bör enligt denna modell koncentreras till egenskaper som empiriskt och statistiskt visat sig ha samband med ungdomarnas alkohol- och narkotikavanor och, som dessutom, är möjliga att påverka inom skolans ram.

En viktig reflektion i detta sammanhang är naturligtvis vilka möjligheter det egentligen finns att med olika skolbaserade strategier påverka de faktorer man antar vara viktiga. Oavsett riktigheten i grundläggande teoretiska antaganden kan möjligheten till relevant implementation inom ramen för skolundervisningens premisser te sig mycket olika. Det går exempelvis lätt och fort att i enlighet med faktabaserad strategi ge eleverna ökade kunskaper om alkohol och narkotika, oavsett om detta sedan leder till beteendeffekt eller inte. Däremot torde det vara betydligt svårare – om ens möjligt – att med affektiv metodik (se nästa stycke) påverka grundläggande personlighetsegenskaper som exempelvis självförtroende inom ramen för några timmars undervisning på högstadiet, oavsett om självförtroende är en relevant riskfaktor eller ej.

Den flora av skolbaserade undervisningsstrategier som förekommer kan kategoriseras på olika sätt och utifrån olika perspektiv (teoretisk bas, pedagogisk metod, mål, konkret innehåll, etc).

Grundat på en litteraturgenomgång av skolbaserade undervisningsprogram identifierade Hansen (1992) tolv olika undervisningsstrategier som han sedan delade in i fyra grundläggande strategier, nämligen: 1. Kunskapsfokuserade program: 2. Affektiva program (med fokus på att forma och klargöra värderingar, sätta mål, fatta beslut, bygga upp självförtroende, stresshantering): 3. Social färdighetsprogram (färdigheter för att kunna säga nej, generella sociala färdigheter, normer): 4. Sammansatta program som inkluderar flera inslag i de 12 olika grundläggande strategierna.

Hansens indelning representerar rätt väl de indelningar som presenterats av andra forskare som Moskowich (1989), Eliany & Rusch (1992), Tobler (1986), Bangert-Drowns (1988), Bruvold & Rundall (1988), Dusenbury, Falco & Lake (1997), White & Pitts (1998) och i den amerikanska rapporten Alcohol and Health (U.S. department of health and human services, 1997). Man bör dock ha klart för sig att det knappast finns två undervisningsprogram som är identiskt lika, att de flesta innehåller komponenter från flera av de grundläggande strategier som Hansen presenterar och att indelningar av det här slaget med nödvändighet måste bli ganska subjektiva.

I följande avsnitt ges en översikt av vissa huvudtyper av skolbaserad upplysning inom alkohol- och narkotikaområdet.

Skräckpropaganda

Denna form av upplysning och undervisning betonar på ett mycket markerat sätt de potentiella skadeverkningar som kan uppstå vid bruket av alkohol och narkotika. Den grundläggande föreställningen är att upplysningen ska ge mottagarna stark ångest vilket i sin tur förväntas få dem att göra – eller inte göra – vissa saker i fruktan för konsekvenserna. Ofta används dramatiska bilder och budskap med känsloladdade undertoner.

Misstron till skräckpropagandan har varit, och är, stor. Kinder, Pape & Walfish (1980) skriver att litteraturen om skräckpropaganda (fear appeals, scare tactics) är sparsam men konsekvent. Skräckpropaganda har enligt Kinder och medarbetare inte visats ha någon effekt för att påverka alkohol- och narkotika-beteende.

En holländsk utvärdering (de Haes & Schuurman, 1975) av tre olika undervisningsprogram riktade till 14-16 åriga elever visade att elever som undervisades med en mild form av skräckpropaganda började använda droger i högre grad än elever som undervisades med andra metoder (faktaförmedling och affektiv metod).

I många västliga länder uppstod i början/mitten av 1980-talet en ”boom” inom dokumentär- och spelfilmsområdet (eller dramadokumentärfilm) när det gällde att göra filmer om missbruk, speciellt narkotikamissbruk. De flesta av dessa filmer betraktades och lanserades som förebyggande upplysningsfilmer. Två tyska forskare (Heckmann, 1982/3; Kolitzus, 1985) har beskrivit reaktionerna i deras hemland kring en av dessa filmer, ”Christiane F”, en film som bygger på en säljande bok om en ung flickas missbrukskarriär. Även denna film, med många eländiga scener (beskrivningar av abstinensbesvär med mera), lanserades som en drog-förebyggande film. Filmens effekt i detta avseende var dock mycket tveksam. Enligt Kolitzus visade en undersökning av en skolklass i Hamburg att filmen inte verkade avskräckande, snarare som en kick till att pröva droger. Vidare nämns att man fann många unga flickor från landet inne i Berlin där de ”lekte” Christiane F.

Drogbehandlingsinstitutionerna i de större städerna skulle enligt Kolitzus ha liknande erfarenheter. Boken om Christiane F var för många missbrukare en bibel, som man under ”dåliga” dagar tydde sig till. Flera behandlare vittnade om att före detta missbrukare fick återfall efter att ha sett filmen. Speciellt de detaljerade injektionsscenerna fick många att längta efter ”ruset”.

I utvärderingen av ett alkoholupplysningsprogram (Steele & Southwick, 1981) som riktade sig till amerikanska universitetsstudenter framkom relativt entydigt att en hög skrämelnivå följdes av en oförändrad alkoholkonsumtion bland elever med måttliga alkoholvanor, men av en ökad alkoholkonsumtion bland elever med avancerade alkoholvanor. Utvärderingen, som genomfördes en månad efter undervisningen, visade att bland dem som blev utsatta för skrämselfbudskap var skillnaden mellan deras tilltänkta och faktiska konsumtionsminskning större än bland de som inte blev utsatta för skrämselfbudskap. Författarna gör tolkningen att skrämselfbudskap försämrar individens självkontroll och motivation.

Uldall, Jepsen & Lund (1992) påpekar att ju mer mottagaren av ett skrämselfbudskap är involverad i det oönskade beteendet (t ex rökning eller överkonsumtion av alkohol) desto större är sannolikheten att han/hon avvisar budskapet. Ett annat tänkbart skäl till att skrämselfkampanjer inte tycks fungera har presenterats av Wille (1983) som skriver att ”mottagarna blockeras av den framkallade ångesten och försöker förtränga både den och det budskap som framkallar ångesten. Det medför passivitet inför budskapet. Men det kan också förklaras med att mottagarna på ett mera kunskapsmässigt plan uppfattar budskapet som överdrivet eller inte trovärdigt.” (sid 14).

Marklund (1983) skriver att ”kommunikationsforskningen bidrar med kunskap om hur skrämselfpropaganda kan fungera: dels skrämmer den folk från att ta till sig budskapet, dels kan det skrämmande i sig upplevas som attraktivt. Att våga ta risker är något som ofta uppskattas i kamratgruppen.” (sid 33).

Finns det då någon förnuftig grund för skrämselfupplysning? För dem som gärna argumenterar för denna metod finns trots allt ett visst stöd i en del undersökningar, bland annat i en undersökning baserad på ett experimentellt upplagt upplysningsprogram riktat till amerikanska collegestuderande (Kleinot & Rogers, 1982). Huvudbudskapen i detta upplysningsprogram var att förmedla kunskap om de farliga effekterna av omåttligt alkoholbruk, att uppmärksamma eleverna på deras sårbarhet för följderna, samt att poängtera fördelarna med måttlig alkoholkonsumtion. Den genomförda utvärderingen visade att om studenterna trodde att de var mycket sårbara för följderna av överdriven alkoholkonsumtion, men samtidigt fick klart för sig att måttlig konsumtion inte medförde dessa följder, så stärktes deras intentioner att begränsa sin konsumtion. Författarna sammanfattar att skrämselfpropaganda är effektiv om den är måttlig och samtidigt ger målgruppen trovärdiga och användbara handlingsalternativ.

Andra författare som enligt Jarlbro (1999) anser att skrämselfargumentering i vissa fall kan vara effektiv är Reardon (1989), Witte (1995) och Hale & Dillard (1995). Även dessa författare poängterar dock vikten av att komplettera med in-

formation om hur man kan undvika det obehagliga, att förmedla en upplevelse av egen handlingskontroll.

Den sistnämnda punkten, att erbjuda handlingsalternativ, framhålls ofta som viktig. Enligt Svensson & Solberg (1980) har flera forskare funnit att skräckpropaganda faktiskt kan påverka attityder och beteende men under förutsättning av att man samtidigt påvisar nya mål och metoder för att undvika det beskrivna hotet. Utan handlingsalternativ är det stor risk att mottagaren av budskapet tar avstånd från informationen. Svensson & Solberg refererar också till undersökningar som har visat att graden av skrämning och graden av positiv påverkan bara ökar till en viss punkt, en tröskel, varefter ytterligare skräck och ångest endast medför att graden av påverkan minskar, vilket medför ett ökat riskbeteende – det uppstår en så kallad ”bumerangeffekt”.

Sutton (1992) ifrågasätter generellt ”myten” om skrämningens negativa verkningar och hävdar att: ”Implikationerna av forskningen om skrämningpropaganda är tydlig. Vi ska inte vara rädda för att använda skrämning i våra ansträngningar att påverka till hälsofrämjande attityder och beteende” (sid 519). Sutton baserar sin ståndpunkt på en genomgång av fristående undersökningar och meta-analyser av effekterna av skrämning på en rad områden (bland annat droger, tobak och användningen av säkerhetsbälten). Enligt Sutton medför skrämningmetoden inte ”bumerangeffekter” om budskapet också innehåller en försäkran om att det påvisade handlingsalternativet effektivt förhindrar hotet. Vidare är Sutton tveksam till idén om en särskild tröskel även om han medger att mycket höga skrämningnivåer självklart kan påverka attityder och beteenden i negativ riktning. Ingen av undersökningarna i Suttons litteraturöversikt behandlar upplysningsprogram med så extrema nivåer.

Faktaförmedling

Ett mycket vanligt inslag i undervisning om alkohol och narkotika är att objektivt förmedla fakta – med objektivt menas att förmedlandet ska vara balanserat och informationen bygga på vetenskapligt grundade fakta. Detta innebär naturligtvis också att man redogör för de skadeverkningar som kan uppstå på grund av alkohol- och narkotikamissbruk, men inte i syfte att skrämna, utan med syfte att informera. Den bakomliggande tanken är att den objektiva kunskap som förmedlas om alkoholens och narkotikans skadeverkningar är tillräcklig för att generera alkohol- och narkotikanegativa attityder och i förlängningen avhållsamhet eller måttlighet.

Många undersökningar (t ex Bangert-Drowns 1988; Coggans & Schewan, 1991) visar att den rent faktaförmedlande upplysningen ökar målgruppens kunskapsnivå och i många fall också bidrar till mer alkohol- och narkotikanegativa

attityder, i varje fall på kort sikt. De flesta upplysnings- och undervisningsprogram har emellertid inte bara en ökad kunskapsnivå och alkohol- och narkotikanegativa attityder som de enda eller egentliga målen utan att påverka det faktiska beteendet. Värdet av faktaförmedling som metod måste ses i förhållande till detta mål. Här finns emellertid grund till viss pessimism och kritisk reflektion.

Eliany & Rush (1992) konkluderar exempelvis i en studie av skolbaserade undervisningsprogram att: ”Det är alldeles klart att program som baseras på kunskap/attityd/beteende -modellen saknar empiriskt stöd”. Liknande konklusion görs också av bland andra Kinder m fl (1980), Moskowitz (1989) och av Gichrist (1994), som gör sig till tolk för forskarsamhället med följande ord: ”Utvärderingar av program som enbart grundas på att förmedla kunskap eller medvetenhet har lett till ett av de mycket få faktum man universellt är överens om. Nämligen att för den stora majoriteten individer är enbart medvetenhet framsprungen ur passivt mottagen hälsoinformation inte tillräckligt för att medföra en förändring av alkohol- och narkotikavanor”.

Samtidigt som det är lätt att stämma in i Gichrist uttalande om generell konsensus på detta område finns skäl att mana till viss försiktighet. Det generella avståndstagandet från denna typ av program avser vanligtvis program som *uteslutande* använder kunskapsinformation, vilket är sällsynt. Hansen (1992) konstaterar i sin genomgång av 41 skolbaserade undervisningsprogram att nästan alla program (91 %) i någon utsträckning inkluderar förmedling av faktakunskap om alkohol och narkotika, att information vanligtvis bedöms som nödvändig men inte tillräcklig, att kunskapen om faktainformationsvärde när den kombineras med andra undervisningsinslag inte är särskilt god och, sist men inte minst, att metodologiska brister i utvärderingarna gör den befintliga kunskapen mycket osäker.

Det har tidigare nämnts att kopplingen mellan kunskap, attityder och beteende är långt ifrån självklar. Ett viktigt konstaterande görs av Kinder m fl (1980) som, efter en genomgång av ett stort antal upplysnings- och undervisningsprogram, noterar att alkohol- och narkotikaundervisning kan i själva verket öka användandet av droger. Denna slutsats stämmer väl överens med resultat från vissa andra utvärderingar som visat att mottagare av fakta i vissa fall börjar använda (eller använder i större utsträckning) de droger som de lärt sig om, och kanske även blivit varnade för. Stuarts (1974) experimentella studie av olika metoder för drogundervisning visade exempelvis resultat i sådan riktning. På samma sätt visar en holländsk undersökning att ren faktaupplysning (såväl som mild skrämselfpropaganda) stimulerade elevernas bruk av cannabis (de Haes & Schurman 1975). Andra undersökningar som pekar i samma riktning har presenterats Serdahely (1980), Grant (1984), Hanson (1982) och Pickens (1985).

Utifrån dessa resultat kan det vara befogat att fråga sig om ren upplysning kanske i första hand fungerar som reklam för de droger man vill varna för. Att undervisa om droger – är det att uppmuntra till bruk eller att förebygga? frågar Stuart (1974) i titeln på en artikel. I artikeln redovisas ett antal tänkbara orsaker till att upplysning skulle kunna främja drogbruk:

- upplysning förser mottagarna med tillräckliga fakta vilket gör det lättare att börja med droger
- upplysning tar bort fördomar som tidigare hindrade bruk
- upplysning får målgruppen att tänka på sig själva som potentiella brukare i och med att de är målgrupp för upplysning
- upplysning ger ibland oprecis, oriktig eller förvriden information vilket underminerar trovärdigheten i de grundläggande, varnande budskapen.

Det kan nämnas att det var just faran för att väcka nyfikenhet som fick Socialstyrelsen att i mitten av 1980-talet rikta en informationsinsats om kokain till vissa centrala nyckelpersoner och inte till ungdomar och befolkningen generellt (Brännström, 1986).

De resultat som redovisats ovan och den fara för reklameffekt som påtalats medför inte nödvändigtvis att man kan dra slutsatsen att faktaförmedling i bästa fall är meningslös och i sämsta fall farlig. En rimligare konklusion är i stället enligt Globetti (1974, sid 107) att ”enbart kunskap räcker inte, oavsett hur övertygande den verkar för oss övertygar den sällan ungdomarna. Kunskap är förvisso en förutsättning för intelligent handlande men är vanligtvis inte tillräckligt för att nå det önskvärda beteendet”. Det finns även andra faktorer än kunskaper som styr individens förhållningssätt till alkohol och narkotika.

Det ska också påpekas att negativa effekter av skolbaserade undervisningsprogram inte enbart ska förknippas med just *faktabaserad* undervisningsstrategi. I en meta-utvärdering av skolbaserade ANT-program fann Foxcroft *et al* (1997) inte någon skillnad i undervisningsstrategi mellan de program som genererade negativa effekter och övriga program.

Affektiva metoder

Medan faktabaserade metoder bygger på ett antagande om en koppling mellan kunskap och beteende bygger affektiva metoder på ett antagande om en koppling mellan vissa personlighetsegenskaper/förmågor och beteende. Det huvudsakliga syftet med dessa metoder är att söka stärka individuella egenskaper som

antas viktiga för den unges förhållningssätt till alkohol och narkotika. Vanligtvis koncentreras affektiva metoder till egenskaper som självförtroende, förmåga att fatta beslut, att kunna hantera stress och problem, att för sig själv och omvärlden klargöra mål, värderingar, etc (Bangert-Drowns, 1988). Marklund (1990) noterar med avseende på denna typ av undervisningsmetod att: "Kunskaper om drogerna och deras verkningar får vika för kunskaper om människan och hennes sätt att hantera olika situationer". Det förväntas således att ungdomar som får hjälp med att utveckla vissa personliga egenskaper och sociala färdigheter kommer att löpa mindre risk för att utveckla ogynnsamma alkohol- och narkotikavanor jämfört med andra ungdomar (Buckalew & Daly, 1986; Dusenbury & Botvin 1992).

Erfarenheterna av affektiva program är dock inte särskilt goda. Baserat på en studie av program av den här typen konkluderar Gilchrist (1994): "...utvärderingar av affektiva metoder, att klargöra värderingar, attitydförändring och beslutsfattande har inte producerat mycket stöd för att dessa metoder skulle vara effektiva". Liknande uppfattning redovisar bland andra Moskowich (1989) efter en litteraturgenomgång av skolbaserade undervisningsprogram.

Ett av de skolprogram som tillämpat affektiv metod är det så kallade "Here's looking at you" -programmet. Syftet med detta program var att öka elevernas självförtroende och deras förmåga att fatta beslut samt att bidra till alkoholrestriktiva attityder bland ungdomarna. I programmet ingick också att förmedla faktakunskaper om alkoholen och dess verkningar. I Hopkins *et al:s* (1988) sammanfattning av resultaten från de utvärderingar som genomfördes konstateras att detta koncept i bästa fall hade en mycket måttlig effekt på de psykosociala faktorer som antogs påverka alkoholvanorna, och att denna effekt inte på något sätt fördes vidare till det konkreta beteendepå planet. Ungdomarnas alkoholvanor påverkades inte.

Ett amerikanskt program med syfte att stärka elevernas förmåga att fatta beslut (Adolescent Decision Making Program) visade enligt Snow *et al* (1992) positiva effekter med avseende på målgruppens tobaksvanor. Däremot kunde man inte påvisa några positiva resultat vad gällde bruket av alkohol och narkotika.

Hansen, Malotte & Fielding (1988) jämförde resultaten från ett program baserat på affektiv metod och ett program baserat på en ökning av den sociala kompetensen (i detta fall resistance skills). Resultaten visade att den affektiva metoden inte hade någon effekt med avseende på alkoholdebut medan en positiv effekt kunde påvisas för den grupp som undervisats med den sistnämnda metoden.

Hansen (1993) drar också följande slutsats på grundval av sin genomgång av skolbaserade undervisningsprogram genomförda under 1980-talet (Hansen,

1992): ”Affektiva program i första hand de som koncentreras på självförtroende, beslutsförmåga, stresshantering och förmåga att sätta mål, var de minst framgångsrika”. För att ge ett visst perspektiv på uttrycket ”minst framgångsrika” bör dock nämnas att cirka 20 procent av de affektiva program som ingick i Hansens studie faktiskt visade vissa positiva resultat enligt författaren.

I Sverige har metoder som syftar till att förmedla kompetens till aktiva värderingar (”values clarification”) ofta tillämpats i skolornas alkohol- och narkotikaundervisning. Metoden går ut på att genom diskussionsuppgifter och gruppövningar försöka få eleverna att uppmärksamma vilka värderingar de sätter högst och vad som påverkar deras värderingar. Syftet är inte att påverka vilka värderingar eleven ska ha utan att hjälpa/lära eleven att klargöra sina egna värderingar. Bakom metoden ligger ett antagande om att detta ska medföra negativa attityder till droger och särskilt en förhoppning om att det ska hjälpa eleven att kunna klara kriser och personliga problem. Enligt Marklund (1983) kan ”många av de övningar som rekommenderas lika väl användas i andra sammanhang och kallas någonting annat. Även om metoden inte skulle påverka drogbeendet leder den rimligen till ökad självinsikt hos eleverna, vilket är ett utmärkt mål i sig. Många som arbetar med metoden skulle kanske säga att det är just detta som är målet och inte att påverka drogbruket”. Någon vetenskaplig utvärdering av de svenska programmen har inte genomförts.

Mauss m fl (1987) studerade kopplingen mellan riskfaktorer och de egenskaper som fokuserades på i det amerikanska programmet ”Here’s looking at you”. Deras slutsats blev att anledningen till att detta program inte fungerade var att man hade som mål att påverka egenskaper som inte var signifikant relaterade till ungdomarnas alkohol- och narkotikakonsumtion (dåligt självförtroende, bristande förmåga att hantera stress och att kunna fatta beslut samt avsaknad av kunskap). Även Hansen (1993) poängterar vikten av samstämmighet mellan riskfaktorer och preventionsstrategier och presenterar resultat som tyder på att faktorer som självförtroende och stresshantering är mycket svagt korrelerade till alkoholkonsumtion bland ungdomar.

Social kompetens

De strategier som åsyftas under denna rubrik har vanligtvis sitt ursprung i social inlärningsteori (Bandura, 1977). Även andra benämningar på dessa strategier förekommer (Social influence programs, Social competence program, Skills training programs, etc) och de program som åsyftas kan ha lite olika inriktningar. Gemensamma drag är emellertid att programmen syftar till att utveckla elevernas kompetens att kunna förstå skillnaden mellan upplevda och verkliga alkoholvanor bland ungdomar (”majoritetsmissförståndet”), stå emot grupstryck och att påvisa konkreta strategier som eleverna kan använda sig av för att säga nej

till alkohol och narkotika, för att lösa problem, för att fatta beslut, för att kommunicera med mera. Medan vissa program enbart koncentreras till alkohol- och narkotikafrågan (exempelvis Restistance Skills Programs) tar andra ett lite vidare grepp (exempelvis Life Skills Programs). En viktig komponent i dessa program är ofta ett aktivt deltagande av eleverna och praktiska övningar i form av rollspel, värderingsövning etc. I vissa program används jämnåriga eller äldre kamrater som ledare. Samtidigt som den här typen av program i viss utsträckning fokuserar samma ”orsaksfaktorer” som de affektiva metoderna (beslutsfattande med mera) är de mer inriktade på att via konkret och tillämpad inläring ge eleverna praktiskt användbara handlingsstrategier.

Generellt sett förefaller den här typen av strategi något mer lovande än de tidigare redovisade. I Hansens (1992) granskning av olika typer av strategier visade ”social influence programs” de mest positiva resultaten. Ett visst mått av försiktighet kan dock spåras i Hansens konklusioner: ”Analyserna av dessa studier pekar på lovande strategier för preventivt arbete, särskilt vad gäller de program som integrerar flera olika komponenter och speciellt de som fokuserar på social kompetens”.

I en studie av Botvin m fl (1995) redovisas ett skolbaserat undervisningsprogram med Life Skills Training (LST) som strategi. Programmet genomfördes i årskurs 8 (15 timmar) med uppföljning (”booster session”) i årskurserna 9 och 10. Programmet var utformat i syfte att upplysa om ”majoritetsmissförståndet”, att lära ut metoder för att motstå gruppträck, för att bygga upp självförtroendet, för att hantera ”riskfyllda” situationer, för att förbättra kommunikationstekniken etc. Utvärderingen som baserades på en jämförelse med en kontrollgrupp och som innefattade mätningar sex år efter programmets genomförande visade positiva resultat både med avseende på tobak, alkohol och narkotika. Botvin sammanfattar att ”dessa resultat visar för första gången att skolbaserade insatser genomförda av lärare kan medföra ett minskat bruk av tobak, alkohol och marijuana som består till slutet av high school-tiden”.

Ett annat program som tillämpat denna strategi är projektet ALERT (Adolescent Learning Experiences in Resistance Training). Resultaten från detta projekt visade vissa korttidseffekter (tre månader) men däremot inga bestående effekter (Ellickson, Bell & MacGuigan, 1993).

The Alcohol Misuse Prevention Study (AMPS) presenterades av Dielman *et al* (1989). Programmet, som riktades till elever i årskurserna 6 och 7, var särskilt fokuserat på ”majoritetsmissförståndet” och att träna eleverna i att motstå gruppträck och kunna säga nej till alkohol/narkotika. Resultaten visade bland annat att programmet hade positiva effekter bland de elever i årskurs 6 som redan hade börjat dricka alkohol när programmet genomfördes.

Motsvarande resultat återfanns däremot inte bland elever i årskurs 5 eller bland elever i årskurs 6 som inte hade börjat dricka alkohol då programmet genomfördes.

Resultaten från Dielmans studie visar på vikten av att anpassa undervisningen både till "rätt" åldersgrupp och till deltagarnas tidigare erfarenheter av alkohol. I studier av program med LST-strategi har Botvin m fl (1990) också funnit resultat som talar för att program som leds av kamrater kan ha bättre effekt än program som leds av lärarna samt att effekten kan vara olika bland pojkar respektive flickor.

Skolbaserade undervisningsprogram som baseras på social inlärningsteori och som tillämpar ovan nämnda strategier förefaller således, som Hansen uttrycker det, något mer lovande än andra strategier. Samtidigt är de här programmen ofta av senare datum än program som tillämpat andra strategier och ofta mer noggrant utformade, genomförda och utvärderade, vilket kan vara en bidragande orsak till resultaten. Även om social inlärningsteori utgör en grundläggande bas inkluderar också många av dessa program inslag av faktainformation och/eller metoder som vanligtvis hänförs till affektiva undervisningsstrategier.

Multipla strategier

Som nämndes tidigare konstaterade Hansen (1992) i sin studie av skolbaserade undervisningsprogram att många program inkluderade komponenter från flera av de "grundläggande" strategierna. En av Hansens slutsatser var att: "Den mest lovande strategin verkar vara att inkludera flera komponenter från olika grundläggande utgångspunkter för prevention". Den skolbaserade undervisningen kan ha en "multipel" prägel i bemärkelsen att undervisningen innefattar kombinationer av inslag från den faktabaserade strategin, den affektiva strategin och från den strategi som fokuserar social kompetens. Men en multipel strategi kan också innebära att den skolbaserade alkohol- och narkotikaundervisningen ingår som ett av flera inslag i en mer omfattande lokal preventionsstrategi där andra inslag kan vara massmediainsatser, tillgänglighets-begränsande insatser, insatser riktade till föräldrarna etc.

Det amerikanska DARE-programmet (Drug Abuse Resistance Education) är ett exempel på den förstnämnda typen av multipel strategi, en skolbaserad undervisning som kombinerar faktaundervisning med både affektiv metod och med "resistens training" i syfte att öka den sociala kompetensen. Enligt Clayton m fl (1996) genomgår cirka 70 procent av alla amerikanska mellanstadieelever detta program. Programmet finns i ett 40-tal länder och är enligt Clayton m fl (1996) världens vanligaste alkohol- och narkotikaförebyggande program. DARE-

programmet omfattar 17 lektioner, leds av uniformerad polis och syftar till att ge eleverna ökad kunskap om droger och "majoritetsmissförståndet", ökat självförtroende, ökad kompetensen att fatta beslut med mera. Rollspel ingår som metod för att lära ut praktiskt användbara tekniker att säga nej. Resultaten från de utvärderingar som genomförts visar att programmet kan bidra till viss ökad kunskap och mer drognegativa attityder men att det endast har marginella eller obefintliga effekter vad gäller ungdomarnas faktiska alkohol- och narkotikavanor (Ringwalt, Ennet & Holt, 1991; Clayton, Cattarello & Walden, 1991; Clayton m fl, 1996; Ennet m fl, 1994). I en artikel av Lindström & Svensson (1998) anges att en nyligen genomförd sammanställning (Silvia & Thorn, 1997) för det amerikanska utbildningsdepartementets räkning visar att DARE-programmet är det mest spridda programmet i USA, men samtidigt ett av de minst effektiva.

VÅGA-programmet är en svensk, något modifierad form, av det amerikanska DARE-programmet. I Lindström & Svenssons artikel anges att VÅGA-programmet är det vanligaste skolbaserade undervisningsprogrammet i Sverige. Enligt författarna har det spritts till 200 svenska skolor på fyra år. Läsåret 1996/97 deltog 16 500 elever i programmet. I en utvärdering av Lindström (1996) konstateras att VÅGA-programmet inte medfört några positiva effekter vad gäller alkohol- och narkotikavanor ett år efter att programmet avslutats.

Ett annat svenskt skolbaserat undervisningsprogram är "Mias dagbok" (FHI, 1993). Programmet riktas till elever i årskurserna 7 och 8 och omfattar tio lektioner. Faktaundervisning integreras med affektiv metod samt metoder för praktisk inläring av handlingsstrategier för att motstå frestelsen att använda alkohol. Programmet prövades första gången år 1994 i ett samarbetsprojekt mellan Sverige, Danmark och Norge. En utvärdering (Nersnaes, 1995), baserad på en förmätning tre veckor innan programmet började och en eftermätning tre veckor efter att programmet avslutats, visade att programmet upplevdes som positivt av lärare och elever samt att elevernas kunskap om alkohol och narkotika ökade. Endast i Norge studerades effekten med avseende på elevernas faktiska alkoholvanor. Några skillnader mellan den grupp som genomgått programmet och en kontrollgrupp kunde inte påvisas.

Project Northland kan vara ett exempel på den andra typen av multipel strategi, ett "Communitywide Alcohol Use Prevention Program during Early Adolescence" med syfte att fördröja ungdomars alkoholdebut och att reducera ungdomarnas alkoholkonsumtion (Perry *et al*, 1996; Perry m fl, 1998; Williams & Perry, 1998). Projektet, som påbörjades 1991 i 24 skoldistrikt i Minnesota, löpte över hela högstadietiden med skolbaserad undervisning i både årskurserna 7, 8 och 9. Skolundervisningen anslöt i huvudsak till "social competence" - strategin och fokuserade bland annat elevernas förmåga att motstå gruppsyck, praktiska metoder för att säga nej (resistance skills) och kommunikationsstrategier. Såväl lärare som äldre kamrater användes som ledare. Föräldrar involverades i under-

visning och i olika aktiviteter. Andra inslag var att påverka affärer och barer att inte sälja alkohol till underåriga, att via kontakter med massmedia och politiker verka för en policyförändring, att anordna kommunövergripande drogfria tillställningar, att involvera näringslivet att sponsra aktiviteter och införa drogfri kort (rabatter till drogfria ungdomar) med mera.

Resultaten av en utvärdering som genomfördes tre år efter att projektet påbörjats visade signifikanta och positiva resultat (jämfört med kontrollkommuner) med avseende på andelen elever som druckit alkohol den senaste månaden (20 % minskning) respektive den senaste veckan (30 % minskning). Särskilt tydliga effekter kunde påvisas bland de elever som inte hade druckit alkohol då projektet påbörjades. Det förelåg inga skillnader mellan interventionskommunerna och kontrollkommunerna vad gällde elevernas upplevda eller verkliga tillgång till alkohol (Perry m fl, 1996). I en uppföljning som gjordes två år senare kunde man inte längre konstatera några signifikanta skillnader vad gällde alkoholvanor (Perry m fl, 1998; Williams & Perry, 1998). Under denna period hade inga förebyggande insatser genomförts inom projektet. Författarna drar slutsatsen att det förebyggande arbetet måste bedrivas kontinuerligt över ungdomsperioden och att de förebyggande åtgärder som kan verka återhållande på alkoholvanorna i de tidiga tonåren inte längre är relevanta några år senare.

Ett annat amerikanskt projekt av liknande typ är The Midwestern Prevention Project (MPP, också kallat STAR (Students Taught Awareness and Resistance)). Den skolbaserade undervisningen i detta projekt riktades till elever i årskurserna 7 och 8. Programmet omfattade tio lektionstimmar och tio timmars hemuppgifter, som genomfördes tillsammans med föräldrarna. I allt väsentligt tillämpades social kompetens-strategin. Också i detta projekt ingick att engagera massmedia (inklusive radio och TV), att utbilda föräldrar, att bedriva politikskapande verksamhet, att upplysa och engagera politiker och centrala tjänstemän med mera.

Resultat från den 1-årsuppföljning som genomfördes (Pentz m fl, 1989 och 1990) visade positiva, om än blygsamma, effekter på beteendenivån, både med avseende på tobak, alkohol och marijuana. I en senare 3-årsuppföljning (Johnson m fl, 1990) visades att effekten kvarstod vad gällde tobak och marijuana men inte vad gällde alkohol.

Meta-utvärderingar och litteraturgenomgångar

Under 1980-90 talen genomfördes ett antal meta-utvärderingar och andra omfattande litteraturgenomgångar av skolbaserade ANT-program. En del av dessa har tidigare berörts i olika sammanhang. Några av de mest tongivande kommer i korthet att sammanfattas i det följande.

År 1980 presenterade Kinder m fl (1980) en litteraturgenomgång som resulterade i bedömningen att skolbaserade undervisningsprogram var ineffektiva när det gällde att minska respektive förebygga missbruk. Författarna noterade också att ökad kunskap ibland var relaterad till ökade drogvvanor och vidare att mycket få undervisningsprogram var metodologiskt stringent utvärderade.

Några år senare redovisade Tobler (1986) en meta-utvärdering med avseende på skolbaserade undervisningsprogram. Efter en genomgång av 143 undervisningsprogram fann författaren att program som fokuserade enbart på kunskap eller affektiv metod inte hade någon effekt på ungdomarnas alkohol- och narkotikabeteende. Enligt Tobler fanns det däremot stöd för att kamratledda program som fokuserade på sociala färdigheter ofta var effektiva för att reducera ungdomars alkohol- och narkotikavanor. Författaren bedömde förskjutningen från program som fokuserar kunskap och attityder till program som lägger större tonvikt vid konkreta sociala färdigheter som särskilt positiv.

Toblers utvärdering kritiserades emellertid av Bangert-Drowns (1988) som anförde en rad metodologiska brister i Toblers utvärdering. Samtidigt presenterade Bangert-Drowns resultat från en egen meta-utvärdering som initialt grundades på cirka 350 studier genomförda i USA och Kanada. Bland dessa fann författaren att endast 33 studier var av acceptabel kvalitet för att kunna bedöma effekter vad gällde kunskap (26 studier), attityder (18 studier) eller beteende (14 studier). Det mest slående var enligt författarna att undervisningen var mest effektiv för att påverka kunskaper, näst mest effektiv för att påverka attityder och minst effektiv (icke signifikant) för att påverka beteendet. Även i denna meta-utvärdering konstaterades att kamratledda program var överlägsna program som leddes av vuxna. Olika typer av program jämfördes inte. Författarna konstaterade dock att publikationsår var signifikant korrelerat med beteendeffekt såtillvida att studier av senare datum visade mer positiva resultat än studier av tidigare datum. Detta kan som nämns av författarna ha många olika förklaringar. Programmen kan ha blivit effektivare, utvärderingarna kan blivit bättre, och möjligheten, att få positiva resultat publicerade kan ha ökat etc.

Året efter kom ytterligare en litteraturgenomgång genomförd av Moskowich (1989) som inledningsvis studerade den teoretiska basen för kunskaps/attitydmodellen, värderingar/beslutsfattandemodellen och social kompetensmodellen. Moskowich är genomgående kritisk och konstaterar att "sammanfattningsvis har preventionsundervisning en begränsad empirisk bas". Baserat på en genomgång av olika typer av program konstaterar han vidare att "somliga program kan eventuellt reducera studenternas alkoholvanor men denna effekt förefaller kortlivad (omkring sex månader). Andra program förefaller öka alkoholvanorna, men denna effekt kan vara artificiell. Tyvärr, mönstret av befintliga resultat ger ingen tydlig ledning för fortsatt forskning. Det kan bero på brister i forskningen, brister i programdesigner eller brister i implementeringen".

Hansen (1992) redovisar, som tidigare nämnts, en litteraturgenomgång av 41 studier publicerade under 1980-talet. Syftet med denna genomgång var enligt författaren att, till skillnad från tidigare ofta kritiska genomgångar, fokusera på den positiva kunskap och erfarenhet som samlats och att se mer till lovande utvecklingsvägar. Hansen drar efter sin genomgång slutsatsen att det finns en del strategier för skolbaserade preventionsinsatser som föreföll mer lovande än andra. Särskilt vad gäller program som har tyngdpunkten på social färdighetsutövning och/eller som inkluderar komponenter från flera olika grundläggande strategier. Cirka hälften av dessa program kunde enligt Hansen uppvisa positiva effekter vad gällde alkohol- och/eller narkotikabeteendet. De flesta av dessa program leddes av kamrater. Samtidigt konstaterar Hansen att program som enbart fokuserade kunskap eller genomfördes i enlighet med affektiv metod hade mindre god, eller ingen, verkan. Som många andra författare konstaterar dock Hansen att kvalitén i de utvärderingar som genomförts ofta är bristfällig och att den kunskap som finns därmed måste betraktas som osäker.

År 1997 presenterade Foxcroft m fl (1997) en meta-utvärdering som tog sin utgångspunkt i drygt 500 studier av preventionsprogram som fokuserade ungdomar och alkohol. Av dessa motsvarade 33 studier författarnas metodologiska krav för att inkluderas i meta-utvärderingen. Sexton av dessa kunde uppvisa positiva resultat på kort sikt (uppföljning inom ett år) i någon av de aspekter på alkoholkonsumtion som studerades. Bland de 13 program som innefattade utvärdering 1-3 år efter programmets genomförande visade fem program någon form av positiva resultat med avseende på deltagarnas alkoholvanor. Endast två program inkluderade uppföljning minst tre år efter genomförandet. Ett av dessa uppvisade positiva resultat. Författarna kunde inte se någon tydlig skillnad i effektivitet beroende på vilken sorts program som genomförts. I samklang med tidigare studier fann författarna att vissa program genererade negativa effekter (sex av de 33 som följdes upp inom ett år och två av de 13 som följdes upp tre år efter genomförandet). Också i samklang med tidigare studier påtalas bristen på väl genomförda utvärderingar.

Samma år presenterade även Dusenbury, Falco & Lake (1997) en genomgång av skolbaserade preventionsinsatser. Som utgångspunkt hade författarna att en mycket stor del av de preventionsprogram som bjuds ut till, och anammats av, de amerikanska skolorna inte har vetenskapligt stöd utan sprids i första hand genom en aggressiv propaganda. Författarna fann 47 typer av program varav tio hade blivit tillfredsställande utvärderade. Sju av dessa tio program visade enligt författarna positiva resultat med avseende på alkoholbeteende. Fyra av dessa sju visade effekter som varade minst två år. Författarna konkluderar att det får anses bekräftat att det finns skolbaserade preventionsprogram som ger effekt men påpekar samtidigt att 37 av de 47 program som florerar i de amerikanska skolorna gör så trots att de inte har någon påvisad effekt.

År 1997 presenterades ytterligare en metautvärdering (Tobler & Stratton, 1997). Med cirka 600 studier av skolbaserade preventionsprogram som grund baserade författarna sin analys på 120 program som uppfyllde de vetenskapliga kriterierna. Ett centralt syfte vara att studera skillnaden mellan interaktiva program och icke interaktiva program. Förutom att studera den renodlade beteendeeffekten av innehållet i olika typer av program (knowledge only, affective only, knowledge and affective, social influence, comprehensive life skills, others) när dessa delats in interaktiva och icke interaktiva studerades också betydelsen av olika mellanliggande faktorer (typ av ledare, typ av kontrollgrupp, urvalsstorlek med mera). Det huvudsakliga resultatet var att interaktiva program genomgående visade betydligt större effekt än icke interaktiva program. Författarna konstaterar bland annat att den positiva effekten av att ha kamrater som ledare sannolikt kan hänföras till att dessa program vanligtvis är interaktiva till sin natur och att valet av ledare är av mindre betydelse. Effektstorleken (effect size) för de interaktiva programmen var cirka .20 och för de icke interaktiva .02. Författarna konstaterar att detta innebär en "success rate" på 9.5 respektive 1.0 och relaterar dessa storheter (för närmare definition se Tobler & Stratton, 1997 respektive Rosenthal, 1982) till den "success rate" på 3.5 som fick de ansvariga för the Physicians' Health Study att avbryta studien av aspirinets effekt för att minska risken för hjärtattack. Effekten på experimentgruppen ansågs så påtaglig att det bedömdes oetiskt att undanhålla kontrollgruppen denna behandlingsmetod (Rosenthal, 1994, refererad av Tobler & Stratton, 1997). Vidare framgår i Tobler & Strattons studie att program som fokuseras enbart på kunskap och/eller affektiva komponenter har ringa effekt på elevernas alkohol- och drogbeteende. Avslutningsvis ansluter författarna till Dusenbury, Falco & Lake (1997) i konstaterandet att de mest effektiva programmen ofta i praktisk tillämpning får stå tillbaka för betydligt mindre effektiva program och gör på samma sätt som dessa författare reflektionen att aggressiv marknadsföring ofta betyder mer än vetenskaplig kunskap.

Ett år senare presenterades ytterligare en meta-utvärdering (White & Pitts, 1998). I denna studie fann man i slutskedet 18 skolbaserade preventionsprojekt som uppfyllde samtliga de vetenskapliga kriterier författarna ställt upp. Tio av dessa kunde påvisa positiva beteendeeffekter. De flesta innefattade komponenter från flera olika strategier och/eller insatser utanför skolan. Vidare kännetecknades dessa program av att vara omfattande i tid, åtta av tio innefattande minst tio undervisningstillfällen och tillika åtta program av "booster sessions" (uppföljning en tid efter att programmet genomförts). Författarna uppmärksammar också vikten av att hela programmen blir korrekt implementerade och till fullo genomförs av de elever som ingår i utvärderingen. Enligt författarna har såväl Botvin m fl (1995) som Pentz (1990) visat att effekten av deras program tydligt reducerats då implementering och genomförande inte har fungerat som det varit tänkt, en mycket viktig aspekt som naturligtvis kan ha påverkat många

av de utvärderingar som genomförts inom detta område. White och Pitts (1998) går, precis som Tobler & Stratton (1997), också ett steg längre än vad som var brukligt i de flesta tidigare studierna på detta område. De stannar inte vid statistisk signifikans utan belyser även skolutbildningens substantiella betydelse. Författarna konstaterar att den genomsnittliga effektstorleken av de tio effektiva programmen var 0.037 (White & Pitts delade inte in programmen i interaktiva och icke interaktiva vilket eventuellt kan bidra till skillnaden mellan deras och Tobler & Strattons resultat). Även White & Pitts relaterar sina resultat till den avbrutna aspirin-studien (Rosenthal, 1994) där effektstorleken som genererade att projektet av etiska skäl avbröts var 0.034. Samtidigt redovisar författarna att deras resultat vad gällde de tio "effektiva" programmen innebar att den uppmätta effekten av dessa program i genomsnitt svarade för cirka 0.14 procent av variansen i elevernas drogbehandling. Annorlunda uttryckt konstateras att: "3,7 procent av ungdomar som skulle använt droger skjuter upp debuten eller har blivit övertygade om att de inte kommer att använda droger" (sid 1484) och vidare att: "Detta visar att utbildningen har en så trivial betydelse för beteendet att den i nuvarande form saknar praktisk betydelse".

Målgrupp

I en systematisk framställning av alkoholupplysningens strategiska punkter tar Goodstadt (1981) upp frågan om målgrupper och skiljer på upplysningsarbete som riktas till befolkningen som helhet och till olika undergrupper av befolkningen. När det gäller undergrupper av befolkningen anknyter Goodstadt till de olika preventionsstegen som på ett naturligt sätt refererar till olika målgrupper enligt nedan:

1. **Det primära preventionssteget:** Målgruppen består av personer som inte har alkohol/narkotikaproblem och som inte är i en överhängande fara för att få det.
2. **Det sekundära preventionssteget:** Målgruppen är personer som använder alkohol/narkotika på ett sådant sätt att de befinner sig i en riskzon.
3. **Det tertiära preventionssteget:** Målgruppen är personer som har alkohol/narkotikaproblem av fysisk, psykisk, social, ekonomisk eller juridisk karaktär.

Forskning och erfarenhet har visat att det sällan är hela befolkningen som vid en och samma tidpunkt är målgrupp för en upplysningsinsats. Oftast är upplysningsinsatserna riktade till mindre grupper, och särskilt ofta till målgrupper för primär prevention. Det är i första hand dessa personers kunskaper, attityder och beteenden man vanligtvis vill påverka med upplysning. Samtidigt kan vissa upplysningsinsatser också riktas till målgrupper i ”riskzonen” det vill säga inom ramen för sekundär prevention. Även i tertiär prevention kan vissa inslag av upplysning ingå, exempelvis broschyrer till personer som fått skador av droger eller rattfyllerister.

Självklart är det, eller borde vara, viktigt att initialt mycket noga kartlägga målgruppen ur relevanta aspekter för att därigenom kunna anpassa budskap, presentationsform och informationskanal för att på ett optimalt sätt nå fram till målgruppen. Vikten av en noggrann målgruppsanalys påtalas av bland andra Wallack & DeJong (1995) och av Palm (1996) som också poängterar att det inte räcker med att kartlägga demografiska egenskaper. Andra egenskaper, som målgruppens attityder, motiv, kunskaper, intentioner med mera kan vara nog så viktiga. Jarlbro (1999) påpekar det tveksamma i att, som vanligtvis görs, betrakta ungdomar som en homogen målgrupp och betonar i det sammanhanget vikten av att definiera målgruppen utifrån livsstil och riskperception. Målgruppsanalys utgör ett viktigt inslag i formativ utvärdering och kan enligt Montonen (1996) med fördel genomföras med hjälp av fokusgrupper, som även kan användas för

att testa material etc. Enligt DeJong (1991) utgör målgruppsanalys en av de tio viktigaste punkterna som ”kampanjmakare inte har råd att undvara”.

Vikten av att anpassa upplysningsinsatsen till den aktuella målgruppen kan i vissa fall komma i konflikt med masskommunikationens främsta fördel, att med ett och samma budskap nå ut till en stor målgrupp. När det gäller skolbaserade upplysningsinsatser har det exempelvis påpekats att ett skäl till de mediokra resultaten kan vara att målgruppen är mycket heterogen med avseende på inställning till, och erfarenhet av, alkohol och narkotika (Montonen, 1996). I samklang med detta har det också påpekats att skolbaserade upplysningsinsatser kan vara olika effektiva för olika grupper av elever (Funkhouser, 1992). Werch & DiClemente (1994) såväl som Jarlbro (1999) förespråkar mot denna bakgrund att preventiva insatser bör differentieras för att bättre kunna anpassas till de olika undergrupper av individer som vanligtvis sammanförs i en målgrupp. En tanke som naturligtvis förefaller klok men samtidigt begränsar masskommunikationens fördel.

Samma tankegångar redovisas av Palm (1996) som påpekar att målgruppen för kampanjer och andras informationsinsatser ofta är heterogen med avseende på förhållningssättet till alkohol och därmed olika mottagliga för olika former av upplysningsstrategier. I anknytning till detta finns det skäl att reflektera över kopplingen mellan målgrupp, budskap, uppmärksamhet och beteende. Med utgångspunkt i det man inom psykologin benämner selektiv perception, enkelt uttryckt att exempelvis volvoägare är mer benägna att se volvoannonser än andra bilannonser, kan kampanjer och andra upplysningsinsatser i första hand uppmärksammas av dem som inte behöver budskapet och ratas av dem som behöver det. Detta, menar Wilde (1993), kan i vissa fall förklara positiva korrelationer mellan uppmärksam av en kampanj och det egna beteendet, en förklaring som naturligtvis inte har att göra med kampanjens effekt. Resonemanget ligger väl i linje med vad som tidigare berörts; att det med upplysning är lättare att befästa redan existerande beteende än att påverka till ett ändrat beteende.

Oavsett vilken målgrupp man vänder sig till är det viktigt att man anpassar sig till målgrupp, ändamål och situation. Goodstadt (1986) menar att det i varje målgrupp finns en del som blir hjälpta av upplysningsprogrammet, en del som förblir opåverkad och en del som blir ”skadade”. För att maximera upplysningens effekt bör varje program skraddarsys för den aktuella målgruppen. Alkohol- och narkotikakonsumenter kan reagera annorlunda på upplysning än ickekonsumenter, individer med stark självtillit reagerar annorlunda än individer med svag självtillit, individer med olika inställning till auktoriteter reagerar olika för olika avsändare/förmedlare av budskapet, individer i riskzoner behöver en annan form av information än andra individer etc.

En av de vanligaste målgrupperna för upplysningsinsatser inom alkohol- och narkotikaområdet är ungdomar. Framför allt genom skolans undervisning om alkohol- och narkotikafrågor, men i viss utsträckning också genom aktiviteter på andra typiska ungdomsarenor.

Även om skolundervisning vanligtvis riktas till ungdomar över 12 år har det i vissa fall också gjorts försök med alkohol- och narkotikaundervisning riktad till yngre målgrupper. Exempelvis har det i Norge genomförts ett försök med alkohol- och narkotikaundervisning för barn i årskurserna 1-3 (Ruud, 1988). Från Storbritannien redovisas att den stadigt fallande alkoholdebutåldern har fått myndigheterna att överväga drogundervisning redan från årskurs 1 (Ruin, 1990). Baserat på en studie av ett stort antal amerikanska undervisningsprogram genomförda under 70-talet drar Pickens (1985) dock slutsatsen att undervisning har störst effekt om den sammanfaller med den period då eleverna börjar använda legala droger och även börjar komma i kontakt med illegala droger. "Before this stage drug education will be irrelevant - after it will be ineffective." (sid 39).

Fokuseringen på ungdomar motiveras ofta med att det är i ungdomsåren man vanligtvis blir erbjuden alkohol och narkotika för första gången och att okunskap kan vara särskilt farligt i en sådan situation. Ett annat argument är att ungdomar vanligtvis inte har etablerat några stabila alkohol- och narkotikavanor och att de därför kan vara lättare att påverka genom upplysning än vuxna. Ytterligare ett skäl är att ungdomar är lätta att nå via skolans undervisning där de redan finns i strukturerade och pedagogiska sammanhang, vilket sällan är fallet med vuxna. När man riktar sig till vuxna blir man därmed hänvisad till andra, mer extensiva former för undervisning.

Partanen (1981) är dock inte övertygad om det riktiga i att i allt väsentligt koncentrera de förebyggande resurserna på ungdomar. Som skäl hävdar Partanen att: "Man kan likväl hävda att verkningarna när det gäller att tillägna sig alkoholattityder och bruksvanor går i riktning från de vuxnas värld till ungdomen" (sid 130). Eller annorlunda uttryckt: När de vuxna utgör förebilder som de unga strävar efter att efterlikna så vore det bättre att i stället försöka påverka de vuxnas alkoholvanor - och därigenom nå de unga. Därför skulle upplysningen riktas mot den vuxna befolkningen, eller som en kompromiss, till både unga och vuxna samtidigt.

Upplysningsprogram som riktas till ungdomar kan i vissa fall också vara av sekundärpreventiv natur. Ett sådant exempel rapporteras av Blizzard & Teague (1981) som beskriver ett program riktat till ungdomar som druckit alkohol, varit berusade eller tagit andra droger i skolan. Samtidigt som programmet i viss utsträckning förmedlade traditionell alkohol- och narkotikakunskap låg tyngdpunkten på att visa alternativ till alkohol- och narkotikabruk, med syfte att

ungdpunkten på att visa alternativ till alkohol- och narkotikabruk, med syfte att nå medvetandeförändringar. Utvärderingen av programmet visade att vissa missförstånd om fakta kring alkohol och narkotika kunde skingras och att tendensen att betrakta alkohol och narkotika som den enda, eller primära, vägen för att påverka tillståndet positivt blev mindre uttalad.

Brouchu & Souliere (1988) redovisar erfarenheterna från ett kanadensiskt undervisningsprogram som pågick i tre dagar, riktade sig till vuxna (militärer) och hade tonvikt på affektiv undervisningsmetodik. Programmet och utvärderingen hade en experimentell design med kontrollgrupp samt för- och eftermätningar (omedelbart respektive en månad efter programmets slut samt vid ytterligare ett tillfälle tre år senare) av kunskaper och attityder (men inte konsumtion). Resultaten visade en signifikant ökad kunskapsnivå omedelbart efter undervisningstillfället. Vid en-månads och tre-årsuppföljningarna kunde dock inga sådana effekter påvisas. En ökning av negativa attityder till cannabis som kunde påvisas omedelbart efter undervisningens slut kvarstod dock vid de båda senare uppföljningarna. Detta gällde emellertid inte attityderna till alkohol. Den ökning av negativa attityder till alkohol som fanns direkt efter undervisningens slut kvarstod inte vid de mätningar som genomfördes efter en månad respektive efter tre år. Attityderna till hallucinogener och annan narkotika påverkades inte nämnvärt av undervisningen. Någon signifikant förändring av de faktiska alkoholvanorna kunde inte konstateras bland dem som ingick i undervisningsgruppen. Däremot visade det sig att undervisningsgruppen i signifikant ökad utsträckning, jämfört med kontrollgruppen, hade använt marijuana och hasch under de senaste 12 månaderna – måhända ett tecken på reklameffekt.

Sammanfattningsvis gör författarna bedömningen att programmet troligtvis gavs för sent i förhållande till den normala utvecklingen av alkohol- och narkotikavanor. När målgruppen är vuxna hör sociala färdigheter och ökad kompetens i problemlösning mera hemma i sekundär än i primär prevention. Författarna efterlyser flera undersökningar som kan belysa i vilken utsträckning upplysningsprogram riktade till vuxna kan vara effektiva.

Upplysningsinsatser behöver, som tidigare nämnts, inte alltid ha de personer man i slutänden vill påverka som målgrupp. När det gäller ungdomar har man i vissa upplysningsprogram valt att vända sig till föräldrar. Tanken är att om man kan förmedla relevant kunskap och alkohol- och narkotikanegativa attityder till föräldrarna kommer de att ha bättre förutsättningar att engagera sig i sina barns förhållningssätt till alkohol och narkotika och sannolikt även ett större intresse. Det kan dock vara svårt att få föräldrarna intresserade av dessa frågor. Ofta har föräldrar mycket svårt att se att deras barn kan komma att få problem med alkohol och narkotika. I en artikel med titeln: ”17 sätt att få föräldrar involverade i drogundervisning!” beskriver Laudeman (1984) olika konkreta strategier som

kan användas för att engagera apatiska, utbrända, skrämda eller resignerade föräldrar.

Peine & Terry (1990) beskriver ett amerikanskt undervisningsprogram, där föräldrar genom sina barn bjöds in till föredrag och undervisning om ungdomar och droger. Syftet med programmet var dels att stärka samarbetet mellan hem och skola och dels att stärka familjerelationerna. Den bakomliggande tanken var att föräldrar som får en bättre insikt i barnens drogundervisning (träning i att ta beslut, aktiva värderingar, droginformation etc.) och personliga utveckling blir mer kompetenta som "experter" samt bättre och mer välmotiverade samtalspartners för sina barn. Den första preliminära utvärderingen gav inga tydliga resultat. Författarna gör dock bedömningen att det ökade föräldrastödet i skolans drogundervisning och det ökade deltagandet från hemmen sannolikt skulle komma att bidra till positiva resultat.

I en artikel av Fox (1991) redovisas resultaten från en genomgång av olika drogupplysningsprogram riktade till föräldrar. Enligt Fox bedömning förekommer en mängd olika problem med den här typen av program och hennes slutsatser om metodens potential är inte särskilt optimistiska. Fox påpekar bland annat att faktorer utanför föräldrarnas kontroll ofta gör det svårt att hjälpa dem i deras försök att hantera barnens förhållningssätt till droger. Fox menar dock att ett förarbete med individorienterad hjälp och stöd åt behövande föräldrar kan bidra till att undvika detta problem.

Andra undersökningar som beskriver insatser riktade till föräldrar har presenterats av bland andra Loveland, Thomson Ross & Kaufman (1999) och Spoth, Rdmond & Lepper (1999). I den förstnämnda inriktade man sig på att stärka skyddsfaktorer och begränsa riskfaktorer med utgångspunkt från kognitiv teori och Jessor & Jessors (1977) problembeteendeteori. Insatsen bestod av en folder till föräldrarna, tre timmar långa familjemöten och efterkommande telefonsamtal. Resultaten visade, jämfört med en kontrollgrupp, vissa positiva effekter vad gällde elevernas alkoholbruk. Bortfallet var dock stort. Ungefär hälften av de cirka 900 ungdomar som deltog i förmätningen i årskurs 4 hade av olika skäl fallit bort vid eftermätningen fyra år senare. I den andra studien (Spoth, Rdmond & Lepper, 1999) var syftet att fördröja alkoholdebut och andra problembeteenden. Även i detta program fokuserade man på risk- och skyddsfaktorer med ett program som innebar sju tvåtimmarsmöten med barn och föräldrar. Även i denna studie kunde man skönja vissa positiva resultat, samtidigt som man kunde konstatera att bortfallet var betydande.

I Sverige utarbetade Socialstyrelsen och Riksförbundet Hem och Skola år 1983 den så kallade "Haschboken", en upplysningskrift till föräldrar med barn i 14-årsåldern. Bokens undertitel var "man måste veta vad man talar om". Syftet med

boken var att ge föräldrar bättre kunskap så att de på ett bra sätt skulle kunna prata med sina barn om hasch. Boken föregicks av en SIFO-undersökning som visade att föräldrar visste ganska lite om hasch och att de sällan pratade om hasch med sina barn. Boken innehåller en rad fakta om hasch och dess skadeverkningar, om lagar och om institutioner där man kan få hjälp. Enligt Brännström (1986) visade en senare SIFO-undersökning att Haschboken haft en positiv effekt. Av de föräldrar till 14-åringar som man skickat boken till hade enligt Brännström: ”En mycket hög procent” läst hela boken eller delar av den. Kunskapen bland föräldrar och andelen föräldrar som uppgav att de talat med sina barn om dessa frågor var också högre i den senare undersökningen (sid 65). Det finns däremot ingen undersökning om effekterna på ungdomarnas faktiska haschbruk. År 1998 ersattes ”Haschboken” med ”Boken om Droger”. Någon utvärdering av denna bok har ännu ej genomförts.

Som tidigare nämnts har befintlig forskning inte funnit något direkt övertygande stöd för upplysningsinsatser som riktas direkt till den grupp vars beteende man i slutänden vill påverka. Fjärrmar vi oss, via föräldrarna, ytterligare ett steg bort från den ”egentliga” målgruppen finns flera viktiga målgrupper att rikta upplysningsinsatser till. En grupp som Goodstadt (1981) nämner som viktig, och som inte går att passa in i en kategorisering utifrån preventionsstegen, är individer vars roll eller position i samhället gör att de har inflytande på andras alkohol- och narkotikavanor. Exempel på personer vars roll/position kan vara viktig är så kallade opinionsbildare och nyckelpersoner (”gatekeepers”). De sistnämnda är ofta fackfolk som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med den egentliga målgruppen och som bedriver upplysning i form av undervisning eller på annat sätt kan påverka målgruppens attityder, värderingar, normer och beteende. Det kan vara lärare, hälso/sjukvårdspersonal, polis, personal i social- och hälsoförvaltningarna, fritidsledare med mera. Även inom fritids- och kulturlivet, liksom i andra sociala strukturer och smågrupper, finns viktiga opinionsbildare som kan utgöra målgrupper för upplysningen. Det kan exempelvis vara popidoler, föreningsledare och lokala opinionsbildare.

Som exempel på opinionsbildare kan nämnas journalister som via media påverkar såväl den offentliga alkohol- och narkotikadebatten som valet av diskussionsämne på arbetsplatser, i skolan, i hemmen etc. Massmedia spelar i det stora hela en mycket viktig roll vad gäller opinionsbildning. Media advocacy har av många forskare framhållits som ett allt betydelsefullare inslag i det förebyggande arbetet (Montonen, 1996; Treno m fl, 1996; Treno & Holder, 1997; Casswell, 1995; Edwards m fl, 1996; Tones, 1996; Jernigan & Wright, 1996).

Avsändare

Från ett kommunikationsteoretiskt perspektiv behöver inte avsändaren av ett budskap nödvändigtvis vara identisk med förmedlaren. I detta avsnitt kommer vi dock i första hand att ägna oss åt den agerande avsändaren det vill säga den som förmedlar budskapet till målgruppen. Inom kommunikationsforskningen lägger man vanligtvis mycket stor vikt vid avsändarens betydelse för om ett budskap når fram, tas emot av, och påverkar mottagaren. Förhållanden som avsändarens attraktionskraft, trovärdighet, auktoritet, kunskap och attityder kan vara avgörande för insatsens framgång (Wilde, 1993).

Vad gäller kampanjer, enstaka mediainsatser etc är det naturligtvis viktigt att den myndighet, organisation eller annan sammanslutning som avsänder budskapet har hög trovärdighet i just den målgrupp man riktar sig till. Men även att särskilda förmedlare, i de fall sådana utnyttjas, är personer som målgruppen kan identifiera sig med och hyser förtroende för. Att använda myndigheter, poliser, lärare och andra auktoriteter som avsändare kan, i vissa fall, begränsa möjligheten att nå fram till mottagaren (Jarlbro, 1999). Sett ur ett sådant perspektiv kan exempelvis äldre kamrater vara att föredra som ledare i skolbaserade preventionsprogram. En given komplikation i det sammanhanget kan emellertid vara att den del av målgruppen som har förtroende för avsändaren, och därmed tar till sig budskapet, är den del av målgruppen som minst behöver budskapet. Oavsett om det gäller ungdomar eller vuxna är det rimligt att anta en koppling mellan misstroende mot auktoriteter och avancerade alkohol- och narkotikavapor, ett samband som naturligtvis begränsar möjligheten för auktoriteter att påverka den del av målgruppen som mest behöver påverkas.

Givet att man i skolbaserade preventionsprogram använder läraren som förmedlare av budskapet har det ofta påvisats att lärarens engagemang, färdigheter och attityder etc spelar en stor roll för om man ska lyckas eller inte. Green & Kelley (1989) menar att i de fall det undervisningsprogram de utvärderade bara förmodade att höja elevernas kunskapsnivå, men inte påverka deras attityder, berodde det mestadels på lärarnas praxis och avsaknad av engagemang. Detta konstaterande leder osökt tanken dels till Botvins (1995) och Pentz (1990) reflektioner om att program som inte implementeras på rätt sätt har begränsad chans till framgång, dels till vikten av upplysningsinsatser som riktas till ”gatekeepers” som, i detta fall, lärare.

Utvärderingen av det så kallade DEDE-projektet (Dorn, 1977; Nortoft, 1979) visade att eleverna i undervisningsgruppen utvecklade en bättre förmåga i att ta

beslut och förutse situationer där man kan bli erbjuden droger, jämfört med eleverna i kontrollgrupperna. Enligt Dorn (1977) berodde detta i ganska hög utsträckning på lärarens inställning till projektets syfte.

Døhlie (1989) studerade norska lärares kompetens att förebygga drogproblem bland elever. Undersökningen visade att endast cirka hälften av de lärare som undervisade om droger hade specialutbildning inom området, förvärvat i grundutbildning eller fortbildning. I denna undersökning framkom också att lärarnas val av undervisningsstrategi i hög utsträckning berodde på vilket material som för tillfället fanns tillgängligt.

Eftersom lärarnas kompetens och kunskap ofta inte är tillräcklig för att bedriva undervisning om alkohol och narkotika är det naturligt att skolorna många gånger anlitar experter utifrån. Milgram (1987) menar dock att detta kan underminera undervisningsprogrammets trovärdighet. Milgram får stöd för den uppfattningen i Schaps *et al:s* (1981) studie av 127 nordamerikanska undervisningsprogram. I denna studie framgår att klasslärarna ofta ansåg att de utifrån kommande experternas undervisning inte var utformad för åldersgruppen och dessutom att den ofta var dåligt presenterad.

Ett exempel på utifrån kommande experter är poliser. I en studie av Young & Rausch (1991) presenteras ett projekt där poliser ledde ett undervisningsprogram för elever i årskurserna 5 och 6. Samtidigt som polisen var ordentligt tränad för uppgiften och eleverna i undervisningsprogrammet fick bättre resultat än kontrollgruppen i en efterföljande effektmätning, framkom också vissa problem grundade på att polisen inte hade någon erfarenhet av att umgås med barn i undervisningssituationer.

Flera undervisningsprogram använder sig av missbrukare eller före detta missbrukare som lärare. Tanken är att det kan ligga ett värde i att eleverna får se en missbrukare av kött och blod, uppleva större närhet, engagemang och dramatisk effekt. I ett försök i Florida använde man sig av ett upplysningsteam bestående av patienter i behandling för kokainmissbruk. Teamet åkte runt i skolorna och berättade om kokain och crack. Av elevernas kommentarer efteråt framgick att deras kunskapsnivå hade ökat kraftigt. Vilken effekt det hade på elevernas attityder till droger vet man dock inte. För missbrukarna själva var försöket av allt att döma lyckat. Sju av tio fick större tilltro till sig själva genom att undervisa, vilket betraktades som viktigt för deras behandling (Rohrer *et al*, 1987).

Buckalew & Daly (1986) är skeptiska till att använda missbrukare i skolornas upplysningsarbete. Enligt författarna saknar de ofta styrkan att sätta mål och ta beslut, de har ofta liten självrespekt, de vet ofta inte hur de ska tackla problem på ett effektivt sätt och de är många gånger alltför sårbara för yttre påtryckning-

ar. I stället föreslår författarna att ungdomsrådgivare engageras i undervisningen eftersom de är vana att uppfatta och värdera barns och ungdomars osäkerhet och problem.

Elever används ofta som informatörer i skolornas alkohol- och narkotikaundervisning, ofta med viss framgång. Schaps och medarbetares (1981) studie av 127 utvärderingar av olika upplysnings- och undervisningsprogram visade att de bästa resultaten tycktes uppnås i de program som leddes av målgruppens jämnåriga kamrater.

Enligt Baklien (1993) baseras cirka 20 procent av norska undervisningsprogram inom alkohol- och narkotikaundervisningen på en tvåstegsmodell där elever används som undervisare. Bakgrunden är en förväntan om att budskapet har störst möjlighet att få effekt om det kommuniceras av en opinionsbildare för målgruppen. I steg 1 väljs vissa elever ut för intensivundervisning, så kallade pilotpupils (pilotelever). I steg 2 går dessa elever sedan ut och undervisar sina kamrater.

Bakliens genomförde en utvärdering av dessa program, en utvärdering som baserades på frågeformulär till drygt 1200 pilotelever som genomgick en 4-dagars intensivkurs och till drygt 1300 elever i de klasser som blev undervisade av piloteleverna. De flesta piloteleverna, som frivilligt hade anmält sig till uppdraget, skiljde sig inte påtagligt från sina klasskamrater, inte heller vad gällde alkoholkonsumtion. Förutom förmedling av fakta om alkohol hade utbildningen av piloteleverna som väsentligt mål att dessa elever skulle lära sig hur man kan ha ett bra socialt umgänge utan alkohol, hur man uppmärksammar grupstryck och hur attityder formas. Utbildningen motsvarade dessa mål och skapade dessutom entusiasm och motivation hos piloteleverna.

Det visade sig dock att de utbildade piloteleverna ändå inte var tillräckligt förberedda på de hinder och problem de mötte i klassrummet. Flera pilotelever fann det svårt att förmedla ett budskap som de inte själva levde upp till. Klasskamraterna tyckte dock att undervisningen var intressant. Detta gällde i första hand elever som var helt drogfria, vilket – som Baklien nämner – bekräftar att det är lättast att nå dem som har minst behov av budskapet. De som har ett beteende som inte står i samklang med budskapet har svårare att acceptera budskapet. Även de elever som tyckte att undervisningen var intressant hade emellertid liten tilltro till att den fungerade. Endast sex procent av de tillfrågade ansåg att undervisningen ganska säkert hade någon effekt. Sextio procent trodde att den nog påverkat några och 21 procent att den inte hade någon effekt överhuvudtaget. Av de elever som var alkoholkonsumenter trodde 28 procent att undervisningen inte kunde få någon att hålla sig borta från alkohol eller narko-

tika. Denna uppfattning redovisades av 16 procent bland de elever som aldrig druckit alkohol.

Baklien sammanfattar avslutningsvis – dock utan ytterligare dokumentation - att utvärderingen av tvåstegsmodellen i stort sätt visade samma resultat som en utvärdering av ett undervisningsprogram där läraren stod för undervisningen. Enligt Baklien stämmer detta väl överens med resultat från ett amerikanskt försök som visade att även om piloteleverna förmådde att öka klasskamraternas kunskapsnivå, så var effekten på deras beteende inte annorlunda än vid traditionell lärarledd drogundervisning (Amart, Bennet & Fejer, 1976).

Det tidigare nämnda projekt som redovisats av Botvin *et al* (1990) visade mer positiva resultat för program som leddes av en elev/klasskamrat jämfört med program som leddes av lärare. Detta gällde både alkohol- och narkotikabruk samt kunskaper om alkohol och narkotika. Undervisningen genomfördes i årskurs 7 och var särskilt effektiv om den kompletterades med en repetition – ”a booster session” – året efter. Elevledd undervisning med ”booster session” efter ett år medförde 79 procent färre rökare och 69 procent färre marijuanarökare, jämfört med en kontrollgrupp utan undervisning.

Betydelsen av ”booster sessions” poängteras också av Duryea & Okwumabua (1988). Utvärdering av ett amerikanskt beslutsträningssprogram om alkohol visade att den positiva effekt som kunde konstateras sex månader efter avslutad undervisning hade försvunnit 2½ år senare. Under de sex första månaderna hade eleverna vid flera tillfällen haft mindre ”booster sessions”, men därefter hade inga fler ”booster sessions” förekommit. Författarna gör dock bedömningen att skälet till att effekten klingade av inte bara hade att göra med att repetition av budskapet upphörde utan sannolikt också till viss del med elevernas mognadsprocess. Eleverna hade under dessa år lärt sig egna strategier att tillämpa i samband med alkoholrelaterade situationer. Lärdomen från undervisningstillfället var därmed inte längre lika relevant.

Inom ramen för WHO genomfördes ett alkoholundervisningsprogram i Australien, Chile, Norge och Swaziland (Perry m fl, 1989). Programmet var identiskt i samtliga länder och genomfördes bland elever i årskurserna 8 och 9. Programmet tillämpade affektiv undervisningsmetodik. Huvudkomponenterna var att förmedla generella färdigheter i problemlösning och beslutstagande, kunskap om hur man identifierar och motarbetar socialt tryck samt utveckling av självförtroende. Målet med undervisningen var att skjuta upp alkoholdebuten och minimera alkoholkonsumtionen. Undervisningen omfattade fem lektioner under en 8-veckorsperiod. Elevernas alkoholkonsumtion, attityder och kunskaper mättes omedelbart innan undervisningen började och två månader efter att programmet avslutats.

I samtliga deltagande länder visade det sig att elevledda program medförde signifikant lägre konsumtion än lärarledda program, samt att eleverna i de kamratledda programmen tog till sig mer kunskap, hade mer alkoholnegativa attityder och rapporterade färre alkoholkonsumerande vänner vid uppföljningen. Som en tänkbar förklaring till resultaten framhålls bland annat att lärare oftast är auktoritetspersoner och därför inte betraktas som "experter" på ungdomars sociala liv och sätt att fatta sociala beslut på etc. Däremot är lärare kanske mest lämpliga för att förmedla fakta (exempelvis kunskap om alkohol-ens verkningar, befintliga lagar och olika typer av droger) och inte, som i detta projekt, att tillämpa affektiva metoder. Elevledda program kan, enligt författarna, ha vissa fördelar genom att de unga ledarna är mera trovärdiga rollmodeller och använder samma språk som sina klasskamrater. De bär också med sig budskapet utanför klassrummet och skolan. Eftersom det i några av de deltagande länderna fanns flera negativa resultat i de lärarledda programmen, jämfört med kontrollgruppen där ingen undervisning bedrevs, anser författarna inte att man kan rekommendera lärarledda program.

Program ledda av elever förespråkas också i några av de meta-utvärderingar som tidigare nämnts (Tobler, 1988; Hansen, 1992) samt av DeJong & Atkin, (1995) och Orlandi (1996). Black, Tobler & Sciacca (1998) uppmärksammar särskilt, i en meta-utvärdering av 120 kamratledda program, att interaktiva program förefaller mer effektiva än program som inte utnyttjar möjligheten till tvåvägskommunikation.

Marklund (1990) diskuterar användandet av elever i alkoholundervisningen och är inte lika positiv. Efter att ha studerat olika typer av pilotelevutbildningar och elevledda projekt i Sverige drar hon slutsatsen att denna metod på många sätt är positiv för piloteleverna själva då dessa elever både får ökade kunskaper och påverkas positivt vad gäller attityder och beteende. Men hon ser också en rad problem med denna metod.

Ett av de problem Marklund tar upp gäller valet av informatörer. Vilka elever är mest lämpliga som pilotelever? Erfarenhetsmässigt vore det kanske bäst att välja elever som själva befinner sig i riskzonen. Men eftersom informatören är en viktig modell för andra elever så är det kanske bättre att välja en populär och drogfri äldre elev. I det sammanhanget måste man dock vara uppmärksam på att popularitet kan vara ett tveksamt kriterium för val av pilotelever. De mest populära eleverna behöver inte vara de bästa modellerna. Många gånger är de inte själva drogfria. För att kunna välja ut de elever som är mest lämpliga som informatörer förordar Marklund en analys av vänskaps- och umgängesmonstret i klassen.

Marklund understryker också att valet av informatör inte bör ses som en lösryckt fråga när det gäller strategi för drogundervisningen. Vi vet att ren faktainformation om alkohol och narkotika inte är tillräcklig, oavsett vem som presenterar dessa fakta. Den typen av kunskap bör kompletteras med kunskap om vad som påverkar individen och med träning i att kunna motstå sådan påverkan. Därför, menar Marklund, är kanske inte det viktigaste vem som undervisar, utan att den som undervisar behärskar ämnet. Innehållet är viktigare än läraren. Kanske bör man därför överväga om det inte i alla fall är bättre att rikta sig direkt till de mest utsatta eleverna - de som mest behöver drogupplysning – i stället för att gå omvägen via deras kamrater, reflekterar Marklund.

Utvärdering

Som tidigare nämnts skiljer man vanligtvis mellan olika typer av utvärderingar. Montonen (1996) nämner formativ utvärdering, processutvärdering, effektutvärdering och summativ utvärdering. Formativ utvärdering (eller, med Jarlbros (1999) terminologi, formativ undersökning) koncentreras i första hand till att inhämta kunskap som behövs för att kunna implementera insatsen på ett effektivt sätt, exempelvis genom noggranna mål- och målgruppsanalys etc. Processutvärdering koncentreras i första hand till att få kunskap om hur själva implementeringen har gått till, vad som fungerat bra respektive dåligt och, inte minst, varför. Effektutvärdering koncentreras enkelt uttryckt till att undersöka vilka effekter den genomförda insatsen haft. Med summativ utvärdering menar Montonen (1996) ett arbete som inkluderar samtliga dessa inslag. Det kan många gånger finnas skäl att vara mycket uppmärksam på vilken typ av utvärdering som genomförts eftersom olika typer av utvärderingar svarar mot vitt skilda frågeställningar. Inte sällan framhålls att ett projekt har blivit utvärderat med positiva resultat, vilket lätt kan förleda (medvetet eller omedvetet) till intrycket av att projektet har haft avsedd effekt, trots att det i själva verket rört sig om resultat från en processutvärdering som inte säger någonting om projektets effekt.

Samtliga typer av ovan nämnda utvärderingar är naturligtvis viktiga för att på ett optimalt sätt kunna genomföra och dra erfarenheter av en upplysningsinsats. I detta avsnitt behandlas dock i huvudsak aspekter som berör effektutvärderingar.

Som framkommit i det föregående är kunskapen om effekterna av upplysningsinsatser begränsad, dels för att många insatser aldrig blir utvärderade och dels för att många utvärderingar är bristfälliga. Situationen kan till viss del åskådliggöras med resultat från en av Schaps m fl (1981) genomförd granskning av metodvalet i 127 informations- och utvärderingsrapporter. I endast 40 procent av de projekt som redovisades förekom kontrollgrupper, bara 13 procent använde sig av uppföljningsundersökningar, 85 procent använde bara en datainsamlingsmetod och så vidare. Endast 26 av de 127 utvärderingarna hade enligt Schaps och medarbetare en tillfredsställande forskningsdesign. Härtill kommer att endast hälften av samtliga utvärderingar handlade om effekter på beteendet. I resten nöjde man sig med att mäta kunskaper, attityder och beteendointentioner. Som tidigare nämnts har liknande erfarenheter gjorts av flera forskare som ägnat sig åt meta-utvärderingar, exempelvis Banglert-Drown (1988), Foxcroft m fl (1997) och White & Pitts (1998).

När det gäller att bedöma resultat från kampanjer har det av vissa forskare ifrågasatts om det över huvud taget är möjligt att få fram hållbara konklusioner om effekter på beteendenivå. Wallack (1981) beskriver en rad svårigheter och föreslår att vi helt enkelt erkänner det omöjliga i att påvisa eventuella korttidseffekter på attityder och konsumtionsmönster. Därefter föreslår han att vi i framtida utvärderingar söker andra indikatorer och mått på framgångar som kan användas i planläggningsprocessen.

Dielman m fl (1989) pekar på en rad metodologiska problem i både genomförande och utvärdering av informationsinsatser, vilka tillsammans gör det svårt att dra säkra slutsatser om effekter. Med avseende på undervisningsprogram tar Dielman bland annat upp följande problem: 1. Dåligt formulerade mål med undervisningen. 2. Dålig utvärderingsdesign. 3. Brist på realistiska målsättningar. 4. Brist på teoretiska utgångspunkter. 5. Utvärdering som endast fokuserar på korttidseffekter på beteendet (om man överhuvudtaget mäter beteendeförändringar).

År 1996 gjorde Montonen bedömningen att ”kunskapen om undervisningsprogrammets effektivitet är begränsad och osäker. Det har hävdats, särskilt vad gäller skolbaserad alkoholundervisning, att det, generellt sett, motsägelsefulla i utvärderingsforskningen förbjuder att man drar slutsatser om effektivitet (Goodstadt, 1986; James & Fisher, 1991)”. Även Montonen pekar på en rad bidragande omständigheter, bland annat tid och budget, press från finansierare, publiceringssystemet (”publish or perish”), svårigheten att finna kontrollgrupp och bias i självrapporterade data.

En typ av begränsningar med självrapporterade uppgifter uppmärksammas av Caswell (1982), som rapporterar att den initiala förmätningen kan generera effekt. De elever (13-15 åringar), som 3-4 veckor före en undervisningsinsats om alkohol hade blivit tillfrågade om sina alkoholvanor rapporterade tre månader efter undervisningens slut en högre alkoholförbrukning och fler berusningstillfällen än elever som hade deltagit i ett undervisningsprogram, men inte i förmätningen. Samma mönster fanns också i kontrollgruppen, som inte hade haft någon undervisning, men där vissa elever hade blivit tillfrågade om sina konsumtionsvanor två gånger. Casswell drar av detta slutsatsen att själva förmätningen kan ha påverkat de självrapporterade uppgifterna.

En annan, sällan uppmärksammas, typ av bias i självrapporterade data kan orsakas av så kallad social önskvärdhet (Phillips, 1973). Ungdomar som nyligen genomgått ett intensivt påverkansprogram kan av sådana skäl i viss utsträckning rapportera i enlighet med programmets budskap snarare än i enlighet med sina faktiska alkohol- och narkotikavanor, en effekt som lätt, men felaktigt, kan tolkas som programeffekt.

Snow m fl (1992) ser ett problem i bortfallet av respondenter i de enkät- och intervjuundersökningar som ofta genomförs i samband med skolbaserade upplysningsinsatser. I sin utvärdering av effekterna av ett undervisningsprogram fann de att undervisningen hade en begränsande positiv effekt på elevernas tobakskonsumtion. Däremot var det inte någon skillnad mellan undervisningsgruppen och kontrollgruppen (som inte hade fått någon undervisning) vad gällde den genomsnittliga konsumtionen av alkohol, marijuana och andra narkotiska preparat. Vid en tvåårsuppföljning kvarstod effekterna vad gällde tobakskonsumtionen. Samtidigt kunde man emellertid i denna tvåårsuppföljning konstatera att signifikant fler i undervisningsgruppen än i kontrollgruppen använde alkohol (vad gällde övriga droger fanns det inga signifikanta skillnader vid detta uppföljningstillfälle). Resultaten blev emellertid något annorlunda när man tog hänsyn till olika typer av bortfallseffekter. Effekterna på tobakskonsumtionen fick nu anses vara större än vid den ursprungliga analysen. Den påvisade negativa effekten vad gällde andel alkoholkonsumenter framstod nu som tillfällig. Detta orsakades av att en långt större andel av bortfallet i kontrollgruppen och en långt mindre andel ”fortsättare” i kontrollgruppen var alkoholkonsumenter vid förmätningen jämfört med motsvarande situation i undersökningsgruppen.

En annan källa till osäkerhet uppmärksammades, som tidigare nämnts (sid 47), av Botvin m fl (1995) och Pentz m fl (1990) och gäller implementering av skolbaserade upplysningsinsatser och andelen elever som fullföljer hela programmen så som avsetts. Uppgifter om detta saknas ofta i utvärderingar vilket kan innebära att en risk för att effektiva program felaktigt avfärdas, att konklusionen blir ”theory failure” i stället för ”program failure” (se sid 14). Problem av detta slag kan lätt undvikas om man som komplement till en effektutvärdering också genomför en processutvärdering. Även Black, Tobler & Sciacca (1998) uppmärksammar samma problem under benämningen Typ III-fel (program failure) och risken för konsekvenser i form av Typ II-fel (att ett program felaktigt ratas).

Generellt sett kan det på goda grunder antas att effekter som inte har uppkommit omedelbart, eller några månader efter att programmet genomförts, inte heller kommer att visa sig senare (Goodstadt m fl, 1982). Samtidigt är det inte säkert att effekter som kan påvisas kort efter upplysningsinsatsens avslutande blir särskilt bestående. Brochu & Souliere's (1988) utvärdering av ett kanadensiskt undervisningsprogram för vuxna visade bland annat att de effekter som uppnåddes omedelbart efter informationsinsatsens avslutande inte var permanenta. Medan vissa effekter kvarstod mindre än en månad, hade andra klingat av inom en treårsperiod. Liknande förvittring av en omedelbar informationseffekt har rapporterats av Duryea & Okwumambua (1988) liksom av Foxcroft med flera (1997).

Dielman m fl (1989) föreslår longitudinella uppföljningstudier, men utifrån en lite annan erfarenhet. Deras egen utvärdering av ett ”social skills/peer pressure resistance” -program för elever i årskurs 6 pekade på nödvändigheten av upprepade mätningar av beteendeeffekten. Först ett par år efter informationstillfället hade nämligen drogförbrukningen i kontrollgruppen utvecklats så mycket att skillnaderna mellan interventionsgruppen och kontrollgruppen blev statistiskt säkerställda.

Det bör i detta sammanhang påpekas att avsaknaden av långtidseffekt av skolbaserade undervisningsinsatser inte nödvändigtvis behöver ses som ett misslyckande om utvärderingar kunnat påvisa korttidseffekter. Kopplingen mellan alkoholvanor i tonårsperioden och senare i livet är generellt sett inte särskilt stark (Donovan, Jessor & Jessor, 1983; Andersson & Magnusson, 1988; Fillmore m fl, 1996; Windle, 1995; Pape & Hammer, 1996; Newcomb & Bentler, 1988) samtidigt som tonårsdrickandet ofta bidrar till en mängd samtida negativa konsekvenser som olyckor, oönskad sex, våld och annan kriminalitet med mera (Andersson, Hibell & Sandberg, 2000). Kan man med undervisningsinsatser skjuta upp alkoholdebuten och/eller dämpa berusningsdrickandet under en kortare period torde mycket vara vunnet även i avsaknad av mera långsiktiga effekter.

En viktig aspekt när man ser till resultaten i utvärderingar av upplysningsinsatser är att de vanligtvis fokuserar effekterna av en enskild isolerad insats och under en begränsad tid. Värdet av en insats bör dock i många fall ses i ett långsiktigt och mångfacetterat kontext.

Givet ett scenario där man under, låt säga, tio års tid årligen genomför tre befolkningsinriktade upplysningsinsatser, måhända i kombination med insatser av annat slag, hur bör man då värdera effekten av en enskild insats? Att margineffekten av den, låt säga, 23:dje kampanjen knappast är skönjbar innebär inte att vi automatiskt kan dra slutsatsen att kampanjer är verkningslösa insatser som vi bör sluta med. Den kumulativa effekten, i interaktion med andra insatser, kan naturligtvis vara högst påtaglig även om margineffekten av en enskild insats är närmast obefintlig. Att empiriskt utvärdera om så är fallet är naturligtvis ytterligt svårt, vilket i sin tur gör det mycket vanskligt att på empirisk grund bedöma värdet av en enskild och isolerad upplysningsinsats, även om den visats verkningslös i ett kortsiktigt och kontextlöst perspektiv.

En närliggande aspekt som sällan blir belyst i utvärderingar är insatsens initiala potential. Då målgruppens baskunskap är låg (som exempelvis då man i Danmark startade en kampanj för att upplysa om rekommenderade konsumtionsgränser, se sid 28) är rimligtvis potentialen för att nå framgång med upplysning betydligt högre än då målgruppens baskunskap är hög (som då man i Danmark

genomförde liknande kampanj för sjunde gången). Potentialen för upplysningsinsatser minskar rimligtvis i takt med målgruppens kunskap och begränsas i slutändan av en takeffekt, en situation då målgruppens kunskap är så hög att man inte kommer längre med upplysningsinsatser. Att i en sådan situation förvänta sig effekter av ytterligare upplysningsinsatser torde vara väl optimistiskt. Däremot kan upplysningsinsatser i en sådan situation fortfarande vara av värde för att bibehålla den kunskapsnivå som uppnåts. Naturligtvis kan detta gälla målgruppens attityder eller faktiska alkohol- och narkotikavanor lika väl som kunskaperna.

En annan källa till osäkerhet i den kunskap som genererats av merparten befintliga utvärderingar gäller kopplingen mellan grundläggande teoretiska antaganden om orsaker till det beteende man vill ändra, den metod man använder och den effekt som uppnås. Såväl Moskowich (1989) som Coggans & Watsson (1995) och även Hansen (1992) påpekar att grundläggande teorier om ungdomars alkohol- och narkotikavanor ofta inte står i samklang med de metoder som tillämpas. En given konsekvens av detta kan naturligtvis vara att även mycket väl genomförda program misslyckas helt enkelt därför att man fokuserar på egenskaper som inte, eller i mycket begränsad utsträckning, påverkar utvecklingen av ungdomarnas alkohol- och narkotikavanor. Den svaga kopplingen mellan attityder och beteende kan vara ett sådant exempel och den tillika svaga kopplingen mellan självförtroende och alkohol- och narkotikavanor en annan (Hansen, 1992; 1998). Med anknytning till detta ställer sig Mauss, m fl (1987) den relevanta frågan om hur mycket utrymme det egentligen finns för skolan att påverka ungdomarnas alkoholvanor, efter att man tagit hänsyn till alla de orsaksfaktorer som skolan inte har möjlighet att påverka? Tilläggas kan, med det begränsade tidsutrymme som skolan har till förfogande.

I en artikel i tidskriften *Evaluation Review* har Kreft (1998) som ett av två syften att utvärdera alkohol- och narkotikapreventiva program. Författaren fokuserar på skolbaserade preventionsprogram och metodologiska spörsmål. En av de erfarenheter Kreft tar upp är att data i många fall analyseras på klassnivå medan resultaten, felaktigt, presenteras som valida på individnivå. Vidare finner Kreft det anmärkningsvärt att den beroende variabeln i många fall dikotomiseras vilket, enligt författaren, gör att resultaten ofta skymmer mer än de visar. Ytterligare en kritisk synpunkt på den forskning författaren granskat är att de signifikanta skillnader mellan experiment- och kontrollgrupp som i vissa fall presenteras ofta baseras på ett mycket stort antal observationer och därför blir signifikanta även då skillnaderna är mycket små och till sin betydelse tämligen betydelselösa, en reflektion som ligger väl i linje med de synpunkter som framförts av White & Pitts (1998) (se sid 47).

Ytterligare en av Krefts reflektion var att utvärderingar inom detta område ofta medger ett stort antal signifikansprövningar av resultat och att signifikanta resultat presenteras men däremot inte icke-signifikanta resultat. Som Kreft påpekar i detta sammanhang kommer en av 20 signifikansprövningar att visa signifikant resultat bara av en slump (givet 5- procent nivå). Efter att ha analyserat data från ett projekt i vilket Hansen & Graham (1991) fann signifikanta effekter kom Kreft fram till motsatt resultat, att programmet i fråga inte hade någon effekt. Kreft vidareanalyserade därefter material och fann att faktorer som "trouble in school", "low grades", "rebelliousness" och "example set by parents and peers" – det vill säga faktorer som svårligen låter sig påverkas av traditionella skolbaserade upplysningsinsatser – var relaterade till alkoholvanor bland eleverna.

Metodologiska invändningar och problem av de slag som ovan redovisats kan riktas mot en lång rad av undersökningar om såväl undervisning som kampanjer. Ofta har författarna själva uppmärksammat svagheter i sin forskningsdesign och de därmed förknippade riskerna att hävda effekter som inte finns eller avvisa effekter som faktiskt finns. Inte desto mindre är det en genomgående uppfattning att de huvudresultat som påvisas inte skulle ha blivit mycket annorlunda om man hade kunnat använda en perfekt forskningsdesign.

Diskussion

I rapportens titel ställdes frågan om upplysning och undervisning kan begränsa alkohol- och narkotikaproblemen. Ett spontant, om än något slitet, svar är: Vi vet inte, mer forskning behövs. Upplysning och undervisning är två av en mängd olika redskap i den preventionsarsenal som innefattar många olika typer av insatser och karaktäriseras av många olika nyanser och aspekter vad gäller syften, genomförande och effektivitet. Generellt sett finns det dock inte mycket som talar för att just dessa metoder är särskilt effektiva för syftet att snabbt och direkt få individer att begränsa sina alkohol- och/eller narkotikavanor i någon större utsträckning. Inom ramen för en sådan övergripande generalisering finns emellertid viktiga reservationer, nyanseringar och reflektioner.

En första grundläggande fråga man måste ställa sig är vilka mål och förväntningar det är rimligt att ha när det gäller upplysning och undervisning som redskap för att förmå individen att begränsa sina alkohol- och/eller narkotikavanor. Vi har begränsad kunskap om varför vissa individer konsumerar alkohol och/eller narkotika på ett skadligt sätt, begränsad kunskap om effekten av olika upplysnings/undervisningsinsatser, men dokumenterad kunskap som talar för att faktakunskap, attityder och värderingar endast i begränsad utsträckning påverkar beteendet. Därtill kan läggas att det finns en inbyggd motsättning mellan masskommunikationens fördelar och möjligheten att nå de viktigaste målgrupperna, eller de viktigaste segmenten av målgruppen, samt att resurserna för upplysning och undervisning är starkt begränsade i relation till motkrafterna. Generellt sett kan man mot denna bakgrund inte ha allt för stora förväntningar på att upplysning och undervisning ska ha särskilt stora direkta effekter på individens alkohol- och narkotikavanor. Särskilt inte i en situation då de flesta människor redan är förhållandevis väl medvetna om alkoholens och narkotikans negativa verkningar.

Då den basala medvetenheten är hög blir potentialen för ett tillskott via upplysning och undervisning låg (om man, rent hypotetiskt, skulle finna att mjölk hade samma negativa konsekvenser som alkohol är det däremot rimligt att upplysning och undervisning i ett initialskede snabbt skulle kunna vara ett effektivt sätt att begränsa problemet). Detta hindrar naturligtvis inte att upplysning och undervisning kan vara värdefulla insatser för att bibehålla den grad av medvetenhet som finns, att befästa aktuella attityder, värderingar och beteenden snarare än att förändra. Målen för, och förväntningarna på, upplysning och undervisning bör i många fall inte sättas mycket högre än så när det gäller syftet att direkt påverka individens alkohol- och/eller narkotikavanor.

Vi har i denna rapport i allt väsentligt fokuserat på mål och förväntningar i enlighet med upplysningens och undervisningens omedelbara och unika effekt på individens alkohol- och narkotikakonsumtion. I takt med ökad kunskap om att sådana effekter förefaller begränsade har andra mål för, och effekter av, upplysning och undervisning alltmer betonats. Ett argument har varit att upplysning och undervisning kan bidra till en långsiktig normbildning även om de omedelbara effekterna är små eller obefintliga. Intuitivt är det lätt att ansluta till ett sådant resonemang om man till exempel tänker sig hur alkoholsituationen sannolikt skulle se ut i Sverige i dag om vi inte haft någon som helst form av upplysning och undervisning om alkoholens negativa effekter under de, låt säga, senaste 20 åren. Däremot är det oerhört svårt att med någon större säkerhet empiriskt belägga den vetenskapliga bärkraften i sådana argument.

Andra argument för upplysningsinsatser av olika slag är att de kan förstärka effekten av andra insatser och/eller bidra till ökad förståelse och opinion för tillgänglighetsbegränsade insatser och andra allmänt policyskapande åtgärder. Också här är det lätt att intuitivt ansluta till resonemanget men betydligt svårare att empiriskt kunna belägga effekter av detta slag (även om en del forskningsresultat ger visst stöd för sådana hypoteser, exempelvis Casswell (1990) och Treño & Holder (1997)).

Det samlade intrycket av den kunskap som presenterats i rapporten pekar på att upplysning och undervisning vanligtvis har liten eller ingen direkt effekt på individens alkohol- och/eller narkotikavanor. En viktig reservation för sådana slutsatser är dock de svårigheter som påtalats när det gäller att utvärdera dessa aktiviteter och därmed bristen på riktigt säker kunskap om upplysningens och undervisningens effekter. Att många utvärderingar visat inga, eller mediokra, effekter kan bero på att insatserna inte fungerat men också på de stora metodologiska brister som kännetecknar en stor del av de utvärderingar som genomförts. En mångfald av dåligt genomförda utvärderingar som inte visar några effekter kan lätt bli förledande och dölja insatser som skulle ha visat effekt vid mera noggrant genomförda utvärderingar, såväl vad gäller kampanjer som skolbaserade program.

Det kan i detta sammanhang vara värt att notera att det i de senaste årens meta-utvärderingar av skolbaserade insatser, då endast ett mycket litet antal metodologiskt stringenta utvärderingar medtagits, framkommit att antalet program med påvisad effekt varit påfallande hög (Foxcroft (1997), 16 av 33; Dusenbury m fl (1997), 7 av 10; White & Pitts (1998), 10 av 18) i relation till den ”nothing works” – bild som tidigare förmedlats av Moskowich (1989) med flera. Samtidigt finns det dessvärre goda skäl att vara uppmärksam på begreppet ”effekt” och i det sammanhanget på skillnaden mellan statistisk signifikans och substan-

tiell betydelse. Program som visat statistiskt signifikanta effekter men som endast svarar för 0,14 procent av variansen i senare alkoholbeteende (se White & Pitts, 1998) kan med visst fog betraktas som tämligen meningslösa – men ändå samtidigt medföra att en hel del ungdomar, i absoluta tal, undviker att utsätta sig för de negativa konsekvenser som alkoholkonsumtion kan medföra (Mann & Smart, 1997). Man kan konstatera att de senaste årens forskning på detta område fört kunskapen påtagligt längre jämfört med den kunskap som fanns i slutet av 80-talet/början på 90-talet men också att detta aktualiserat många nya frågetecken om vilka komponenter i skolbaserade insatser som kan vara effektiva, under vilka omständigheter, hur detta kan mätas och, inte minst, hur resultaten bör tolkas och få genomslag i praktiskt preventionsarbete.

Vad gäller brett upplagda kampanjer framhålls ofta tanken om långsiktig påverkan i avsaknad av resultat som påvisar direkta och kortsiktiga effekter. Vad gäller skolbaserade preventionsprogram hävdas ofta avsaknaden av långsiktiga effekter som argument för programmets ineffektivitet även om vissa kortsiktiga effekter kunnat konstateras. I den mån kortsiktiga effekter av skolbaserade program verkligen kan påvisas, och inte orsakas av social önskvärdhet i elevernas svarsmönster, ska dessa kortsiktiga effekter inte förringas. Mot bakgrund av att tonårsdrickande ofta medför omedelbara negativa konsekvenser i form av våld, oönskad sex, olyckor etc, men är relativt svagt kopplat till senare alkoholvanor och missbruk, finns det goda skäl att vara fullt nöjd med skolbaserade program som kan bidra till att ungdomar skjuter upp alkoholdebuten ett par år, alternativt under en tid begränsar sina redan etablerade alkoholvanor.

Alkohol- och narkotikapreventivt arbete bör, inom ramen för de begränsningar som sätts av den realpolitiska verkligheten, vila på vetenskaplig och evidensbaserad grund. Så också den del av det förebyggande arbetet som utgörs av upplysning och undervisning. Givet att vi accepterar att upplysning och undervisning ur ett sådant perspektiv inte är särskilt bra metoder för att direkt påverka individers alkohol- och narkotikabeteende, och att insatsernas betydelse för långsiktig normbildning, förstärkande av andra insatser och generellt policyskapande inte är otvetydigt vetenskapligt bevisade, kan man ställa sig frågan om inte upplysning och undervisning bör utmönstra ur preventionsarsenalen. Detta vore dock inte särskilt klokt. Ett absolut krav på att endast tillämpa vetenskapligt evidensbaserade metoder skulle troligtvis utmönstra merparten av de metoder som finns tillgängliga för preventivt arbete, inklusive metoder som är framgångsrika men vars effekt inte är vetenskapligt bevisade, eller med rimliga resurser och på rimlig tid går att bevisa med vetenskapligt stringenta metoder. Det goda får inte bli det bästas fiende. Målsättningen måste rimligtvis vara att så långt möjligt tillämpa evidensbaserade metoder, att prioritera evidensbaserade metoder framför icke dokumenterat effektiva metoder, att utveckla kunskapen inom området och att, i avvaktan på evidensbaserad kunskap, tillämpa de meto-

der som på nuvarande kunskapsnivå förefaller mest lovande. Att förhålla sig passiv i brist på vetenskapligt evidensbaserade metoder är knappast något fruktbart alternativ.

Mot denna bakgrund kan det finnas skäl att särskilt uppmärksamma vissa punkter i den del av det förebyggande arbetet som tillämpar upplysning och undervisning för syftet att påverka individer att begränsa sina alkohol- och/eller narkotikavanor. En sådan är att **sätta upp realistiska mål och förväntningar** på upplysnings/undervisningsinsatser med hänsyn till den empiriska kunskap som finns tillgänglig. En annan mycket viktig punkt är att **anpassa insatsen till befintlig teoretisk och empirisk kunskap** om kopplingen mellan orsaksfaktorer och alkohol- och/eller narkotikakonsumtion, om samspelet mellan kunskap, attityder och beteende, om kommunikationsteoretiska erfarenheter med mera. En tredje respektive fjärde aspekt att konsekvent låta varje insats föregås av en noggrann **målgruppsanalys** och att, så långt möjligt, rikta insatsen till en så **homogen målgrupp** som möjligt. En sannolikt mycket viktig punkt är också att lägga ned mycket arbete på att se till att **implementeringen av insatsen fungerar optimalt**. Vidare finns det skäl att anta att upplysningsinsatser och undervisning som **integreras med andra förebyggande insatser** har större möjligheter till framgång än isolerade punktinsatser.

Vad gäller skolbaserade program förefaller vidare insatser som inkluderar **komponenter från flera av de grundläggande preventionsstrategier** som beskrivits vara mest lovande, med tyngdpunkt på inslag som tar sikte på social kompetensutveckling. Mot bakgrund av internationella erfarenheter finns också skäl att ytterligare pröva **kamratledda och interaktiva program**, att ge insatsen **gott om tid** och inkludera **uppföljningssessioner** samt att så långt möjligt försöka involvera **föräldrar** och **andra relevanta aktörer i närsamhället** (näringsidkare, idrottsföreningar, närpolis etc) i arbetet. Eftersom kunskapsläget inom området är långt ifrån tillfredsställande är det självklart angeläget att redan från början planera in och konsekvent inkludera såväl **formativ utvärdering** som **processutvärdering** och **effektutvärdering**.

Avslutningsvis, liksom inledningsvis, kan konstateras att denna litteraturgenomgång dessvärre inte lett fram till några säkra slutsatser om effektiva metoder för sådan upplysning och undervisning som syftar till att direkt påverka individens beteende. Det kan inte fastställas några enkla budskap om vilken typ av information som generellt är bäst och det är heller inte möjligt att ge något säkert svar på frågan om vilken informationsstrategi som är bäst under olika specificerade omständigheter. Kunskapsläget är än så länge allt för bristfälligt.

Referenser

Aas H (1996). *Evaluering av aksjon mot ulovlig spritomsättning*. SIFA-rapport Nr. 2/96. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Oslo.

Addiction Research Foundation (1981). *Alcohol, Society, and the State I, a comparative study of alcohol control*. Addiction Research Foundation. Toronto.

Ajzen I, Fishbein M (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Amart R, Bennet C, Fejer D (1976). A controlled study of the Peer Group approach to drug education. *Journal of Drug Education*, 6, 305-311.

Andersson B, Hibell B, Sandberg B (2000). Skolelevers drogvane 1999. CAN rapport nr 57. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Andersson T (1988). *Alkoholvanor i ett utvecklingsperspektiv*. Doktorsavhandling. Psykologiska institutonen, Stockholms universitet.

Andersson T (1999). Psykosociala faktorer i utvecklingen mot alkohol- och drogberoende. I: Törngren K (Red.): *Dubbel- och multipelberoende*. Folkhälsoinstitutet. Stockholm.

Andersson T, Magnusson D (1988). Drinking habits and alcohol abuse among young men: A prospective longitudinal study. *Journal of Studies on Alcohol*, 49, 245-252.

Andréasson S (1999). Vad vet vi om effekterna av prevention på alkohol- och narkotikaområdet? I *Alkohol och narkotika. Politik, vård och dilemma*. Socialvetenskapliga forskningsrådet. Stockholm.

Baillie R (1996). Determining the effects of media portrayals of alcohol: going beyond short term influence. *Alcohol & Alcoholism*, 31(3), 235-242.

Baklien B (1993). Two-step drug education in Norway. *Journal of Drug Education*, 23(2), 171-182.

Bandura A (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, Inc.

- Bangert-Drowns R (1988). The effects of school-based substance abuse education. A meta-analysis. *Journal of Drug Education*, 18(3), 243-264.
- Barber J, Grichting W (1990). Australia's media campaign against drug abuse. *The International Journal of the Addictions*, 25(6), 693-708.
- Black D, Tobler N, Sciacca J (1998). An efficacious way to meet the challenge of reducing alcohol, tobacco, and other drug use among youth? *Journal of School Health*, 68(3), 87-93.
- Blizard R, Teague R (1981). Alternatives to drug use: An alternative approach to drug education. *The International Journal of the Addictions*, 16(2), 371-375.
- Botvin G (1998). *Preventing drug abuse through the schools: intervention program that work*. Paper presented at the National conference on drug abuse, prevention research, held in september 1996 in Washington (NIDA).
- Botvin G, Baker E, Filazzola A, Botvin E (1990). A cognitive-behavioral approach to substance abuse prevention: One year follow-up. *Addictive Behaviors*, 15(1), 47-63.
- Botvin G, Baker E, Dusenbury L, Botvin E, Diaz T (1995). Long-term follow-ups results of a randomised drug abuse prevention trial in a white middle class population. *Journal of the American Medical Association*, 273, 1106-1112.
- Breed W, De Foe J (1982). Effecting media change: the role of cooperative consultation on alcohol topics. *Journal of Communication*, 32(2), 88-99.
- Brochu S, Souliere M (1988). Long-term evaluation of a life skills approach for alcohol and drug abuse prevention. *Journal of Drug Education*, 18(4), 311-331.
- Brook J, Brook D, Gordon A, Whiteman M, Cohen P (1990). The psychosocial etiology of adolescent drug use: a family interactional approach. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 116, 2.
- Bruvold W, Rundall T (1988). A meta-analysis and theoretical review of school based tobacco and alcohol intervention programs. *Psychology and Health* 2, 53-78.
- Bruvold W (1990). A meta-analysis of the California school-based risk reduction program. *Journal of Drug Education*, 29(2), 139-152.

Brännström G (1986). Olika sorters droginformation till olika målgrupper. I: *Narkotika-information i Norden – strategier, evaluering, konkreta projekt*, 61-67. Rapport fra en nordisk konference om narkotikainformation – med bidrag fra England og Vesttyskland. Udgivet af nordisk Kontaktmandsudvalg for Narkotikaspørgsmål i samarbejde med nordisk Ministerråd. København.

Buckalew LW, Daly J (1986). Drug education and counseling programs: Content, strategy and responsibility. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 31(2), 29-35.

Casswell S (1982). The effect of pretesting on evaluation of a drug education program. *Journal of Drug Education*, 12(2), 173-180.

Casswell S, Ransom R, Gilmore L (1990). Evaluation of a mass-media campaign for the primary prevention of alcohol-related problems. *Health Promotion International*, 5(1), 9-17.

Casswell S (1995). The nature and the effectiveness of media advocacy, counteradvertising, and health promotion messages. I: Martin S (Ed.): *The effects of the mass media on the use and abuse of alcohol*. NIAA, research monograph 28. U.S. department of health and human services.

Clayton R (1992). Transitions in drug use: Risk and protective factors. I: Glanz M, Pickens R (Red.) *Vulnerability to drug abuse*. Washington, DC:APA.

Clayton R, Cattarello A, Walden K (1991). Swensation seeking as a potential mediating variable for school-based prevention intervention: A two year follow up of DARE. *Health Communication*, 3, 229-239.

Clayton R, Leukefeldt C, Harrington N, Cattarello A (1996). DARE (Drug Abuse Resistance Education): Very popular but not very effective. I: MacCoy C, Metsch L, Inciardi J (Red:s): *Intervening with drug-involved youth*. Thousand Oaks: SAGE.

Coggans N, Shewan D, Henderson M, Davies JB (1991). The impact of school-based drug education. *British Journal of Addiction*, 86, 1099-1109.

Coggans N, Watson J (1995). Drug education: approaches, effectiveness and delivery. *Drugs: Education, prevention and policy*, 2(3), 211-224.

DeFoe J, Breed W (1980). The mass-media and alcohol education: A new direction. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 25(3), 48-58.

DeFoe J, Breed W (1989). *Consulting to change media contents: two cases in alcohol education*. Berkeley, CA, Prevention Research Center.

de Haes W, Schuurman J (1975). Results of an evaluation study of three drug education methods. *International Journal of Health Education*, October-December 1975. Supplement to 13(4).

DeJong W (1991). On the use of mass communication to promote the public health. Surgeon General's workshop on organ donation: background papers. Rockville, MD: Office of the Surgeon General, U.S. Department of health and human services, 37-90.

DeJong W, Atkin C (1995). A review of national television PSA campaigns for preventing alcohol-impaired driving, 1987-1992. *Journal of Public Health Policy*, 16; spring.

Dielman TE, Shope J, Leech S, Butchart A (1989). Differential effectiveness of an elementary school-based alcohol misuse prevention program. *Journal of School Health*, 59(6), 255-263.

Domino G (1982). "Get high on yourself": The effectiveness of a television campaign on self-esteem, drug use, and drug attitudes. *Journal of Drug Education*, 12(2), 163-171.

Donovan J, Jessor R, Jessor, L (1988). Problem drinking in adolescence and young adulthood. A follow-up study. *Journal of Studies on Alcohol*, 44, 109-137.

Dorn N (1977). The DEDE project – Technical report on the drug (legal and illegal) education development evaluation project, assessing effects of the prototype course, "Facts and feelings about drugs but decisions about situations", in use in English and Danish schools. London: Institute for the Study of Drug Dependence.

Dureya E, Okwumabua J (1988). Effects of a preventive alcohol education program after three years. *Journal of Drug Education*, 18(1), 23-31.

Dusenbury L, Botvin G (1992). Substance abuse prevention: Competence enhancement and the development of positive life options. *Journal of Addictive Diseases*, 11(3), 29-45.

Døhlie E (1989). Er lærerne utdannet til at forebygge narkotikaproblemer? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 2, 83-90.

Dusenbury L, Falco M, Lake A (1997). A review of the evaluation of 47 drug abuse prevention curricula available nationally. *Journal of School Health*, 67(4), 127-132.

Edwards G *et al* (1996). *Alkoholpolitik för bättre folkhälsa*. Natur och kultur.

Eliany M, Rush B (1992). *How effective are alcohol and other drug prevention and treatment programs? A review of evaluation studies*. Ottawa, Health and Welfare Canada.

Ellickson P, Bell R, McGuigan K (1993). Preventing adolescent drug use: Long-term results of a junior high program. *American Journal of Public Health*, 83, 856-861.

Ennet S, Tobler N, Ringwalt C, Flewelling R (1994). How effective is drug abuse resistance education? A meta-analysis of project DARE outcome evaluations. *American Journal of Public Health*, 84, 1394-1401.

Fillmore K, Hartka E, Johnstone B, Leino E, Motoyoshi M, Temple M (1996). A meta-analysis of life course variation in drinking. *British Journal of Addiction*, 86, 1221-1268.

Fox T (1991). Parent drug education programs: Reasons, problems and implications. *Canadian Journal of Counseling*, 25(1), 50-55.

Foxcroft D, Lister-Sharp D, Lowe G (1997). Alcohol misuse prevention for young people: a systematic review reveals methodological concerns and lack of reliable evidence of effectiveness. *Addiction*, 92(5), 531-537.

Funkhouser J, Denniston R (1992). Historical perspective. I: Jansen M (Red.). *A promising future: alcohol and other drug problem prevention services improvement*. OSAP Prevention Monograph 10. U.S. department of health and human services.

Giesbrecht N, Conroy G (1987). Options in developing community action against alcohol problems. I: Holder H (Red): *Control Issues in Alcohol Abuse Prevention: Strategies for States and Communities*. Advances in Substance Abuse: Behavioral and Biological Research. Supplement I. Greenwich, CT: Jai Press Inc, pp 315-335.

Giesbrecht N, Douglas R (1990). The demonstration project and comprehensive community programming. Dilemmas in preventing alcohol-related problems. I: *Contemporary drug problems*. Federal legal publications.

Gilchrist L (1994). Current knowledge in prevention of alcohol and other drug abuse. I: Gonzalez G, Clement V (Red:s). *Research and Intervention: Preventing Substance Abuse in Higher Education*. Washington, DC: U.S. Department of Education, pp 25-44.

Globetti G (1974). A conceptual analysis of the effectiveness of alcohol education programs. I: *Research on methods and programs of drug education*, 97-112. Edited by Michael Goodstadt. Toronto: Addiction Research Foundation.

Goodstadt M (1981). Planning and evaluation of alcohol education programmes. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 26(2), 349-365.

Goodstadt M (1986). Alcohol education research and practice: A logical analysis of the two realities. *Journal of Drug Education*, 16(4), 349-365.

Goodstadt M, Sheppard M, Chan G (1982). An evaluation of two school-based alcohol education programs. *Journal of Studies on Alcohol*, 43(3), 352-369.

Gorman D (1995). The changing role of mass media in preventing excessive alcohol use. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 2(1), 77-83.

Grant M (1984). Planning effective alcohol education. I: Neville K, Madden JS, Walker R (Eds.), 305-312. *Alcohol related problems: Room for Manoeuvre*. John Wiley & Sons Ltd.

Green J, Kelley J (1989). Evaluating the effectiveness of a school drug and alcohol prevention curriculum: A new look at "Here's looking at you, two". *Journal of Drug Education*, 19(2), 117-132.

Hale J, Dillard J (1995). Fear appeals in health promotion campaigns: to much, to little, or just right? I: Maibach E, Parrot R (Red.): *Designing health messages. Approaches from communication theory and health practice*. London: SAGE.

Hansen W (1992). School-Based substance abuse prevention programs. A review of the state of the art in curriculum 1980-1990. *Health Education Research*, 7(3), 403-430.

Hansen W (1993). School-based alcohol prevention programs. *Alcohol Health Res World*, 17(1), 54-60.

Hansen W (1998). *Prevention programs: What are the critical factors that spell success?* Paper presented at the National conference on drug abuse, prevention research, held in september 1996 in Washington (NIDA).

Hansen W, Malotte K, Fielding J (1988). Evaluation of a tobacco and alcohol abuse prevention curriculum for adolescents. *Health Education Quarterly*, 15(1), 93-114.

Hansen W, Graham J (1991). Preventing alcohol, marijuana, and cigarette use among adolescents: One year results of the adolescent alcohol prevention trial. *Preventive Medicine*, 20(3), 414-430.

Hanson D (1982). The effectiveness of alcohol and drug education. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 27(2), 1-13.

Harkin AM (1979). *Strategies in alcohol, tobacco and drug education*. Dublin: Health Education Bureau. Research and Information. (Stencil).

Hawkins J, Catalano R, Miller J (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64-105.

Health and Welfare Canada. (1992). *How effective are alcohol and other drug prevention and treatment programs?*

Heckmann W (1982-83). "Wirk Kinder vom Bahnhof Zoo" als Unterrichtsthema? *Medien*, 4/5.

Hoel I (1992). "Thr thirteen year old talk". *The National Directorate for the prevention of alcohol and drug problems – mass media campaign 1991-1992*. Paper presented at the 36th International Congress on Alcohol and Drug Dependence, Glasgow, Scotland. August 1992. (Stencil).

Holder H, Treno A (1997). Media advocacy in community prevention: news as a means to advance policy change. *Addiction*, 92(2), 189-199.

Hopkins R, Mauss A, Kearny K, Weisheit R (1988). Comprehensive evaluation of a model alcohol education curriculum. *Journal of Studies on Alcohol*, 49(1), 38-49.

James R, Fisher J (1991). *A review of school-based drug education in Australia 1978-1990*. Perth, Curtin University of Technology.

- Jarlbro G (1999). *Hälsokommunikation - en introduktion*. Studentlitteratur, Lund.
- Jernigan D, Wright P (1996). Media advocacy: Lessons from community experiences. *Journal of Public Policy*, 17(3), 306-329.
- Jessor R, Jessor S (1977). *Problem behaviour and psychosocial development*. San Diego, CA: Academic Press.
- Kandel D, Kessler R, Margulies R (1978). Antecedents of adolescent initiation into stages of drug use: a developmental analysis. I: Kandel D (Red.): *Longitudinal research on drug use: empirical findings and methodological issues*. Washington, DC. Hemisphere-Wiley. 73-99.
- Kinder B, Pape N, Walfish S (1980). Drug and alcohol education programs: A review of outcome studies. *The International Journal of the Addictions*, 15(7), 1035-1054.
- Kleinot M, Rogers R (1982). Identifying effective components of alcohol misuse prevention programs. *Journal of Studies on Alcohol*, 43(7), 802-811.
- Kolitzus H (1985). *Christiane F – Wir Kinder vom Bahnhof Zoo: A drug prevention movie?* 31st International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism, Rome, Italy, 2nd-7th June 1985.
- Kreft I (1998). An illustration of item homogeneity scaling and multilevel analysis techniques in the evaluation of drug prevention programs. *Evaluation Review*, 22(1), 46-77.
- Laudeman K (1984). Seventeen ways to get parents involved in substance abuse education. *Journal of Drug Education*, 14(4), 307-314.
- Lenke L, Olsson B (1996). Zero tolerance wins the argument? In: Dorn N, Jeppsen J, Savona E (Red:s), *European Drug Policies and Enforcement*. Macmillan Press LTD, London
- Lindén-Boström M (1999). "Djurkampanjen", en utvärdering. F-serien 1999:2. Folkhälsoinstitutet.
- Lindström P (1996). En utvärdering av VÅGA-programmets korttidseffekter. Polishögskolan, Solna.

- Lindström P, Svensson R (1998). Skolungdomars attityder till droger. En utvärdering av VÅGA-programmet. *Nordisk Alkohol och Narkotikatidskrift*, 15(1), 5-19.
- Loveland C, Thomson L, Kaufman S (1999). Effects of a home-based family intervention on adolescent alcohol use and misuse. *Journal of Studies on Alcohol*, 13, 94-102.
- Lund AB, Will NE (1984). Massemedier, massekultur og alkoholoplysning. *Alkoholpolitik*, 1(2), 96-104.
- Mann R, Smart R (1997). Can school alcohol education programmes contribute to declines in drinking among students? *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 4(2), 131-137.
- Marklund U (1983). *Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning*. Göteborg.
- Marklund U (1990). Alkoholundervisningen i Sverige. *Socialmedicinsk tidskrift*, 67(3), 128-134.
- Mauss A, Hopkins R, Weisheit R, Kearny K (1987). The problematic prospects for prevention in the classroom: Should alcohol education programs be expected to reduce drinking by youth? *Journal of Studies on Alcohol*, 49(1), 51-61.
- Milgram G (1987). Alcohol and drug education programs. *Journal of Drug Education*, 17(1), 43-57.
- Montonen M (1996). *Alcohol and the media*. WHO regional publications. European series No. 62.
- Montonen M (1997). Educational approaches. *Addiction*, 92(1), 121-125.
- Moskowitz J (1989). The primary prevention of alcohol problems: A critical review of the research literature. *Journal of Studies on Alcohol*, 50(1), 54-88.
- Natvig H, Aarö L (1998). Evaluation of the Norwegian campaign against the illegal spirits trade. *Health Education Research, Theory and Practice*, 13(2), 275-284.
- Nersnaes L (1995). Livet, kärleken och alkoholen. Evaluering av upplysningsprogrammet "Mias dagbok". *NAD-publikation*. No. 30.

- Newcomb M, Bentler P (1988). Impact of adolescent drug use and social support on problems of young adults: A longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 10, 64-75.
- Nielsen M, Mathiesen J (1992). Den perfekte kampagne? *Vital*, særnummer august, 1992, 23-25.
- Nortoft B (1979). Undervisning om rusmidler i folkeskolen. *Alkohol-Debat*, 1, 14-15.
- Nygren P (1980). *Hvorfor bliver man narkoman?* København.
- O'Keefe T (1974). Sometimes Allies: The mass media and drug abuse education. I: *Research on methods and programs of drug education*, 27-52. Edited by Michael Goodstadt. Toronto: Addiction Research Foundation.
- Orlandi M (1996). Prevention technologies for drug-involved youth. I: MacCoy C, Metsch L, Inciardi J (Red:s): *Intervening with drug-involved youth*. Thousand Oaks: SAGE.
- Palm L (1996). Vad är realistiskt att vänta sig av informationsinsatser i kampen mot alkoholmissbruk? I: Bogren H (Red.). Manuskript från Hässelbykonferensen. Folkhälsoinstitutet.
- Pandina R (1998). *Risk and protective factor models in adolescent drug use: putting them to work for prevention*. Paper presented at the National conference on drug abuse, prevention research, held in september 1996 in Washington (NIDA).
- Pape H (1996). Tenåringsdrikking i utviklingspsykologisk perspektiv. *Norsk Epidemiologi*, 6(1), 85-90.
- Pape H, Hammer T (1996). How does young people's alcohol consumption change during the transition to early adulthood? A longitudinal study of changes at aggregate and individual level. *Addiction*, 91, 345-1357.
- Partanen J (1979). *Drug education and life habits*. 25th International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism. ICAA, Tours 18.6-22.6, 1979, pp. 47-61. (Stencil).
- Partanen J (1981). Teser om opplysning. *Alkoholpolitik*, 44(4), 125-132.

Partanen J (1987). *Communicating about alcohol in the mass media*. Alcohol and Social Science: An international forum on drinking patterns in relation to social change. Torino and San Stefano Belbo. 30 september – 3 oktober 1987.

Partanen J (1990). Upplysningens tid och plats. *Nordisk Alkoholtidskrift*, 7(1), 36-42.

Partanen J, Montonen M (1988). *Alcohol and the mass media*. Copenhagen: World Health Organization. Regional Office for Europe. EURO Reports and Studies 108.

Peine H, Terry T (1990). Family co-operation programme description. *Medicine and Law*, 9(4), 1036-1042.

Pentz M (1998). *Preventing drug abuse through the community: Multicomponent programs make the difference*. Paper presented at the National conference on drug abuse, prevention research, held in september 1996 in Washington (NIDA).

Pentz M, Mac Kinnon D, Dwyer J, Wang E, Hansen W, Johnsson C (1989). Longitudinal effects of the midwestern prevention project on regular and experimental smoking in adolescence. *Preventive Medicine*, 18, 304-321.

Pentz M, Trebow E, Hansen W (1990). Effects of program implementation on adolescent drug use behaviour: the Midwestern Prevention Project. *Evaluation review*, 14, 264-289.

Perry C, Grant M, Ernberg G *et al* (1989). WHO collaborative study on alcohol education and young people. Outcome of a four-country pilot project. *The International Journal of Addictions*, 24(12), 1145-1171.

Perry C, Williams C, Veblen-Mortenson S, Toomey T, Komro K, Anstine P, McGovern P, Finnegan J, Forster J, Wagenaar A, Wolfson M (1996). Project Northland: outcomes of a communitywide alcohol use prevention program during early adolescence. *American Journal of Public Health*, 86(7), 956-965.

Perry C, Williams C, Komro K, Veblen-Mortenson S, Forster J, Bernstein-Lachter R, Pratt L, Munson K, Farbaksh K (1998). Project Northland - Phase II: *Community action to reduce adolescent alcohol use*. Paper presented at the 1998 Kettil Bruun Society Thematic Meeting Februari 8-13, 1998, New Zealand.

Phillips D (1973). *Abandoning methods*. San Fransisco

- Pickens K (1985). Drug education: The effects of giving information. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 30(3), 32-44.
- Plant M, Pirie F, Kreitman N (1979). Evaluation of the Scottish Health Education Unit's 1976 campaign on alcoholism. *Social Psychiatry*, 14, 11-24.
- Reardon K (1989). The potential role of persuasion in adolescent aids prevention. I: Rice R, Atkin C (Red.): *Public communication campaigns*. Newbury Park: SAGE.
- Ringwalt C, Ennett S, Holt K (1991). An outcome evaluation of Project DARE (Drug Abuse Resistance Education). *Health Education Research*, 6(3), 327-337.
- Rohrer G, Handley R, Riordan G, Stock R, Thomas M (1987). Crack cocaine in the public schools. A treatment center and the Schools Unit. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 32(3), 65-70.
- Rosenthal R (1994). Parametric measures of effect size. I: Cooper H, Hedges L (eds.). *The Handbook of Research Synthesis* (pp 231-244). New York: Russell Sage Foundation.
- Ruin P (1990). Britter vill börja med klass I. *Alkohol & Narkotika*, 84(8), 18-19.
- Ruud L (1988). Norsk undervisning om rusmidler for barn i klasse 1-3: "Det bestemmer jeg!". *Alkohol & Narkotika*, 82(2), 32-33.
- Schaps E, DiBartolo R, Moskowitz J, Palley C, Churgin S (1981). A review of 127 drug abuse prevention program evaluations. *Journal of Drug Issues*, 11(1), 17-43.
- Serdahely W (1980). *A factual approach to drug education and its effects on drug consumption*.
- Shulenberg J, O'Malley P, Bachman J, Wadsworth K, Johnston L (1996). Getting drunk and growing up. Trajectories of frequent drinking during the transition to young adulthood. *Journal of Studies on Alcohol*, 57, 289-304.
- Silvia E, Thorne J (1997). *School-based drug prevention programs. A longitudinal study in selected school districts*. Executive summary. North Carolina: Research triangle institute.

Snow D, Kraemer Tebes J, Arthur M, Tapasak R (1992). Two-year follow-up of a social-cognitive intervention to prevent substance use. *Journal of Drug Education*, 22(2), 101-114.

Spoth R, Rdmond C, Lepper H (1999). Alcohol initiation outcomes of universal family-focused prevention interventions: One- and two year follow ups of a controlled study. *Journal of Studies on Alcohol*, 13, 103-111.

Statens offentliga utredningar (1994). *Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden*. Huvudbetänkande av Alkoholpolitiska kommissionen. SOU 1994: 24. Stockholm: Socialdepartementet.

Steele C, Southwick L (1981). Effects of fear and causal attribution about alcoholism on drinking and related attitudes among heavy and moderate social drinkers. *Cognitive Therapy and Research*, 5(4), 339-350.

Strunge H (1993). Pressens dækning af alkoholområdet. Analyse af pressens alkoholdækning og pressens omtale af Sundhedsstyrelsens alkoholkampagne Tælle dine genstande. Det kan hurtigt løbe op i uge 40 1992.

Strunge H (1998). Danish experiences of national Campaigns on alcohol 1990-1996. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 5(1), 73-79.

Stuart R (1974). Teaching facts about drugs: Pushing or preventing? *Journal of Educational Psychology*, 66, 189-201.

Sutton S (1992). Shock tactics and the myth of the inverted U. *British Journal of Addiction*, 87, 517-519.

Svensson P-G, Solberg J (1980). *Information: teori och tillämpning*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. (Alkohol & Narkotika: vanor och verkningar, 6).

Tobler N (1986). Meta-analysis of 143 adolescent drug prevention programs: Quantitative outcome results of program participants compared to a control or comparison group. *Journal of Drug Issues*, 16(4), 537-567.

Tobler N, Stratton H (1997). Effectiveness of school-based drug prevention programs: A Meta-Analysis of the Research. *The Journal of Primary Prevention*, 18(1).

Tones K (1996). Models of mass media: hypodermic, aerosol or agent provocateur? *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 3(1), 29-37.

Trembley R (1991). The prediction of delinquent behaviour from childhood behaviour: Personality theory revisited. I: McCord J (Red.): *Facts, frameworks, and forecasts: Advances in criminologi*. SAGE.

Treno A, Breed L, Holder H, Roeper P, Thomas B, Grunewald P (1996). Evaluation of media advocacy efforts within a community trial to reduce alcohol-involved injury: preliminary newspaper results. *Evaluation review*, 20(4), 404-423.

Treno A, Holder H (1997). Community mobilization, organizing, and media advocacy: a discussion of methodological issues. *Evaluation Review*, 21(2), 166-190.

Uldall Jepsen M, Lund AB (1992). *Skræk og humor som virkemidler i adfærdspåvirkende sundhedsoplysning*. Roskilde Universitetscenter.

U.S. department of health and human services (1997). Ninth Special report to the U.S. congress on Alcohol and Health. Ninth. From the secretary of Health and Human Services. Public Health Service, National Institutes of Health, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism. 301-335.

Wagenaar A, Perry C (1994). Community strategies for the reduction of youth drinking: theory and application. *Journal of Research on Adolescence*, 4(2), 319-345.

Wallack L (1980). Assessing the effects of mass media campaigns: An alternative perspective. *Alcohol Health and Research World*, 5(1), 17-29.

Wallack L (1981). Mass media campaigns: The odds against finding behavior change. *Health Education Quarterly*, 8(3), 209-261.

Wallack L (1985). Health educators and the "New Generation" of Strategies. *Hygie*, 4(2), 23-30.

Wallack L, Holder H (1987). The prevention of alcohol-related problems: A systems approach. I: Holder H (Ed.): *Control issues in alcohol abuse prevention: Strategies for states and communities*, 65-82. Advances in substance abuse: Behavioral and biological research, Supplement 1. Greenwich, Connecticut: JAI Press Inc.

- Wallack L, DeJong W (1995). Mass media and public health: Moving the focus from individual to the environment. I: Martin S (Ed.): *The effects of the mass media on the use and abuse of alcohol*. NIAA, research monograph 28. U.S. department of health and human services.
- Werch C, DiClemente C (1994). A multi-component stage model for matching drug prevention strategies and messages to youth stage of use. *Health Education Research*, 9(1), 37-46.
- White D, Pitts M (1998). Educating young people about drugs: a systematic review. *Addiction*, 93(10), 1475-1487.
- Whitehead P (1979). Public policy and alcohol related damage: Media campaigns or social controls. *Addictive Behaviors*, 4(1), 83-89.
- Wilde G (1993). Effects of mass media communications on health and safety habits: an overview of issues and evidence. *Addictions*, 88, 983-996.
- Wille NE (1983). Kan narkotikaoplysning blive reklame for stofferne? I: *Narkotika-information i Norden – strategier, evaluering, konkrete projekt*. Rapport fra en nordisk konference om narkotikainformation – med bidrag fra England og Vesttyskland. Udgivet af nordisk Kontaktmandsudvalg for Narkotikaspørgsmål i samarbejde med nordisk Ministerråd. København.
- Williams CL, Perry CL (1988). Lessons from Project Northland. *Alcohol Health & Research World*, 22(2), 107-117.
- Virtanen M (1981). Uppskattning av opplysningens generativitet. *Alkoholpolitikk*, 44(4), 148-156.
- Witte K (1995). Fishing for success: Using the persuasive health message framework to generate effective campaign messages. I: Maibach E, Parrot R (Red.): *Designing health messages. Approaches from communication theory and health practice*. London: SAGE.
- Wong M, Barbatsis G (1978). Attitude and information change effected by drug education via broadcast television and group viewing. *Journal of Drug Education*, 8(2), 161-171.
- Wotring E, Heald G, Carpenter C, Schmeling D (1979). Attacking the drug norm: Effects of the 1976-77 Florida drug abuse TV campaign. *Journal of Drug Education*, 9(3), 255-261.